

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra sociální práce

Diplomová práce

GENDEROVÉ ROLE U LIDÍ S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM VYRŮSTAJÍCÍCH V RODINĚ NEBO ÚSTAVNÍ PÉČI

Autor práce: Bc. Kristýna Harisová

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Karolina Diallo Ph.D.

Studijní program: Etika v sociální práci (KS)

2024

Prohlášení o použití zdrojů

Prohlašuji, že jsem autorkou této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích 10.4.2024

.....

Bc. Kristýna Harisová

Poděkování

Děkuji Mgr. et Mgr. Karolině Diallo Ph.D. za odborné vedení práce a za trpělivost. Také chci poděkovat všem respondentům, za jejich čas, otevřenost a ochotu.

Obsah

Úvod.....	7
Teoretická část	9
1. Gender a pohlaví	9
1.1. Biologické, psychické a sociální pohlaví.....	11
1.2. Biologické teorie.....	12
1.3. Psychologické teorie	12
1.4. Sociální pohlavní identita	14
2. Genderové role	16
2.1. Identifikace pohlavní identity a genderových rolí	17
3. Genderové stereotypy	18
3.1. Feminita a maskulinita.....	19
3.2. Rozdílné vlastnosti.....	20
3.3. Rozdílné emoce.....	20
3.4. Rozdílné zájmy a výběr zaměstnání	21
3.5. Další role.....	23
4. Mentální postižení	23
4.1. Diagnostika	24
4.2. Kategorie mentálního postižení	24
4.2.1. Lehké MP.....	24
4.2.2. Středně těžké MP	25
5. Rodina	26
5.1. Domov	26
5.2. Dítě.....	27
5.3. Rodiče	27
5.4. Výchova v rodině.....	28
5.5. Sourozenci	30
5.5.1. Sourozenci a postižené dítě.....	30

5.6.	Vrstevníci.....	30
5.7.	Reakce rodičů na postižení dítěte	30
6.	Sociální služby	33
6.1.	Domov pro osoby se zdravotním postižením	34
6.2.	Chráněné bydlení	35
7.	Ústavní péče	35
7.1.	Ústav	36
7.1.1.	Tři hlavní funkce ústavu	36
7.2.	Výchova v ústavní péči.....	37
7.3.	Transformace sociálních služeb.....	39
7.4.	Pracovník v sociálních službách	39
	Praktická část.....	41
8.	Metodologie výzkumu.....	41
8.1.	Výzkumná strategie kvalitativní	41
8.2.	Polostrukturovaný rozhovor	41
8.3.	Výzkumný vzorek.....	42
8.4.	Výzkumné otázky	42
8.5.	Realizace výzkumu a jeho etické hledisko	42
8.6.	Limity realizace výzkumu	43
9.	Analýza a interpretace dat	43
9.1.	DVO1: Sociální kontakt a genderové role v dětství	44
9.2.	DVO2: Ženy a muži v zaměstnání a v běžných činnostech	46
9.3.	DVO3: Rozdíly mezi muži a ženami	50
9.4.	DVO4: Preference každodenních činností a volnočasových aktivit.....	54
10.	Diskuse	57
11.	Závěr	61
11.1.	Doporučení pro praxi	62
12.	Seznam použitých zdrojů	63

13.	Seznam zkratek	67
14.	Přílohy	68
15.	Abstrakt	69
16.	Abstraction	70

Úvod

Gender, koníčky a zájmy, naše oblečení, oblíbené hračky, zaměstnání, způsob komunikace nebo sexuální vztahy, nedílná součást nás a našeho života.¹

Ve své práci v organizaci, která prošla transformací sociálních služeb, jsem s lidmi s mentálním postižením v každodenním osobním kontaktu. Tito lidé s mentálním postižením měli možnost se v posledních několika letech přestěhovat do komunitních domácností, tedy domů vybudovaných v běžné zástavbě měst či vesnic napříč celým Krajem Vysočina. Sem se přestěhovali z velkokapacitního ústavního zařízení na Vysočině, ve kterém někteří z nich strávili takřka celý život. V jejich novém domově se učí běžným domácím pracím a povinnostem (vaření, nákup, úklid), pracím kolem domu a zahrady (sečení trávy, úprava květin, hrabání listí) a způsobu, jak mohou trávit svůj volný čas. Často narážím na skutečnost, že někteří nemají téměř žádné zkušenosti s činnostmi, které jsou jim nabízeny. Někteří rozlišují, co je typicky ženská a co mužská činnost, jiní odlišení nevnímají. Zamýšlela jsem se nad touto skutečností a v této diplomové práci se pokusím zjistit, zda to nějak souvisí s výchovou v ústavní péči a s výchovou v rodině.

Cílem práce tedy bude zjistit, popsat a porovnat rozdíly ve vnímání genderových rolí lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali a byli vychováváni v rodině, a těch, kteří vyrůstali a byli vychováváni v ústavní péči.

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí. V první, teoretické části budu pracovat s poznatky z odborné literatury. Popíšu a vysvětlím pojmy důležité pro tuto práci, jako jsou gender, pohlaví a jejich význam, odlišení genderové identity, genderové role nebo genderové stereotypy. Informace budu čerpat od autorů jako je například P. Janošová, A. Oakleyová nebo R.A.Lippa. Pokusím se co nejvíce objasnit problematiku mentálního postižení. Dále také vymezím sociální služby podle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách a vyhlášky 505/2006 Sb. tohoto zákona. V praktické části výzkumné práce bude mým úkolem zodpovědět hlavní výzkumnou otázku. „*Jak se liší vnímání genderových rolí u lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali v rodinném prostředí a těch, kteří byli vychováváni v ústavním zařízení?*“. Pro svůj výzkum využiji metodu kvalitativního

¹ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 263-264.

výzkumu formou polostrukturovaného rozhovoru. Jako respondenty oslovím lidi s lehkou a střední mírou mentálního postižení ze zařízení pobytových sociálních služeb v Kraji Vysočina. Rozhovory budou probíhat v přirozeném prostředí respondentů. Dílčími cíli výzkumné práce pak bude porovnání chování, vlastností, vnímání mužských a ženských rolí, zařazení typicky ženských a typicky mužských prací, preferencí a zájmů u lidí s mentálním postižením právě podle toho, v jakém prostředí vyrůstali.

Teoretická část

V této části diplomové práce je mým cílem popsat a vysvětlit nejen pojmy, které jsou obsaženy již v jejím názvu, ale i pojmy s tématem práce úzce související. Nejdříve vymezují pojmy pohlaví a gender. Poté vysvětlují rozdíly v genderové identitě a rolích, objasňují, co jsou genderové stereotypy. Dále popisují problematiku mentálního postižení. Věnují se pojům jako je rodina, rodiče a výchova, ústavní péče, sociální služby, transformace sociálních služeb.

1. Gender a pohlaví

Definice genderu vznikla z rozdělení **pohlaví** jako souhrnu biologicky daných a nevyvratitelných rozdílů mezi jedním a druhým pohlavím a **genderu**, jako společností přiřazené, naučené a ovlivnitelné vlastnosti patřící mužům nebo ženám.²

„...gender není pouhou záležitostí pohlavních rozdílů. Jde také o různorodost v rámci obou pohlaví.“³

Synonymum anglického slova „sex“ ve smyslu „pohlaví“, je označení muže či ženy z pohledu biologie.⁴ „Pohlaví je biologická a tělesná skutečnost. Gender je společenským výrazem této fyzické reality.“ Všichni lidé vznikli spojením ženy a muže, tedy na otázku: „*Jaký je tvůj gender?*“ bychom měli odpovědět podle svého biologického pohlaví, tedy: „*Jsem muž.*“, nebo „*Jsem žena.*“⁵

Oakleyová o genderu píše: „...je viditelný jako suma vlastností včetně chování, způsobu řeči, oblečení, výběru témat ke konverzaci atd. Gender je stále vidět, pohlaví ne.“⁶ Základním kritériem pro všechny společnosti je biologické pohlaví. V každé kultuře je ale zcela odlišné vymezení genderu, jako sociálního konstruktů, a proto se jednotlivé

² Srov. ZÁBRODSKÁ, K. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*, str. 24.

³ LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 122.

⁴ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 24

⁵ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 42.

⁶ OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 123.

kultury nikdy zcela neshodnou. Být ženou nebo mužem je dáno stejně tak podobou genitálií, jako gestikulací, oblečením, osobností nebo povoláním.⁷

„Jednoduše řečeno představuje gender něco, co nám způsobuje společnost, a ne něco, s čím se rodíme⁸.“

V sociologickém slovníku je gender popsán jako pojem, který označuje sociální pohlaví. Tedy, že se člověk rodí s biologickým pohlavím, ale během života se musí naučit chovat se jako muž či žena.⁹ Obdobně slovník sociální práce o genderu píše jako o očekávaných rolích muže a ženy ve společnosti. Tedy, jaké pozice ve společnosti zastávají, jaké činnosti mohou a jaké nemohou dělat, jak jsou za své chování hodnoceni.¹⁰ Gender je možné si vyložit jako rozdíly mezi muži a ženami, které jsou samozřejmé a neměnné. Nelze je ale považovat za přirozené, protože jde o lidmi vytvořený konstrukt.¹¹

Biologické teorie připouští, že některé rozdíly mezi pohlavími jsou vrozené. Teorie sociálního učení říká, že rozdíly mezi muži a ženami jsou naučené. Učení **klasickým podmiňováním** můžeme chápat jako automatickou reakci (reflex) na opakující se podnět tzn. slovo, označení, gesto máme spojené s jistou událostí, situací, která v nás vyvolá pocity, asociace. Dalším typem je učení formou odměn a trestů zvané **operativní podmiňování**. Chlapci (muži) i dívky (ženy) jsou během života permanentně trestáni nebo odměňováni za své chování. Každý zcela za odlišné věci. Zároveň se učí nápodobou chování rodičů, sourozenců atd. Dívky většinou napodobují jiné ženy, chlapci muže. Učí se tak pohlavním rozdílům. To, že se dítě něco naučí pozorováním (získané chování), ale ještě neznamená, že to dělá nebo musí dělat (vykonávané chování). Příkladem je třeba holení tváře nebo podpaží. Žena pravděpodobně ví, jak si oholit obličej a muž, jak si holit nohy, ale běžně tak nedělá i když může. Je to dáno podmiňováním a tím, jak nás společnost učí se chovat rozdílně.¹² Děti se učí formou trestů a odměn; nápodobou a imitací, jak být chlapcem nebo dívkou. Rodiče své děti od

⁷ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 121.

⁸ LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 106-107.

⁹ Srov. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*, str. 90.

¹⁰ Srov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, str.72.

¹¹ Srov. MAŘÍKOVÁ, H. *Proměny současné české rodiny*, str. 11.

¹² Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 153-156.

počátku vedou k aktivitám a hrám, které jsou pro ono pohlaví typická, dávají jiné úkoly dívkám, jiné chlapcům, a také s nimi odlišně komunikují. Je také pravděpodobné, že dívky prožijí více času se ženami než chlapci a ti jsou naopak častěji s muži než dívky¹³. Dítě kolem čtvrtého roku samo sebe dokáže určit jako chlapce nebo dívku. Také v šesti až sedmi letech dítě chápe, že pohlaví je neměnné v čase a nelze ho změnit transformací vzhledu nebo změnou oblečení. Dítě se učí od svého okolí, postupně přijímá pro své pohlaví charakteristické postoje, role ve společnosti a genderové stereotypy, které ovlivňují jeho chování.¹⁴

Stejně tak Robert Stoller v knize *Sex and Gender* (1968) in Jamesová označil gender jako sociální a naučený. Pohlaví popsal jako biologické a přirozené. Za genderovou roli považuje naše chování a projevy. O genderové identitě (totožnosti) hovoří, jako o našem osobním pocitu, k jakému pohlaví patříme.¹⁵ Tedy, vyjádření genderu je náš způsob, jakým se ukazujeme ostatním, co si oblékáme, jak se chováme a mluvíme¹⁶. Člověk, který je jakkoli nespokojený se svým biologickým pohlavím je označován za „*transgender*“¹⁷.

1.1. Biologické, psychické a sociální pohlaví

Pojmem *pohlaví* lze popsat vše, co souvisí s biologickými znaky a diferencuje to muže a ženy. Pohlaví se vztahuje k našemu tělu k vnitřním a vnějším genitáliím, hormonům a chromozómům a fenotypu.¹⁸ Podle pohlaví z pohledu biologie je tedy žena nenahraditelná v roli matky. Tento rozdíl je pak základem rodiny, manželky a manžela, tedy matky a otce¹⁹. Biologické pohlaví je determinováno už při početí. Lékaři biologické, tedy tělesné pohlaví dítěte určují podle jeho vnějších genitálií. **Biologické pohlaví** nás patrně nejvýznamněji ztotožňuje se skupinou mužů nebo žen. Z fyziologických odlišností se tvoří přirozená dělba práce. Vytváří se tak naše jádrová

¹³ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 229.

¹⁴ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 264-266.

¹⁵ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 55.

¹⁶ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 37.

¹⁷ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 25.

¹⁸ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 38-39.

¹⁹ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 20.

pohlavní identita i naše sexualita. To dále navazuje na **sociální pohlavní identitu**, tedy, jak bude dítě vychovááno, jestli jako chlapec nebo jako dívka.²⁰ To, jak dítě vnímá samo sebe, kým se cítí být, je určeno jeho **psychickým pohlavím**.²¹

Pohlavní rozdíly jsou někdy obrovské, jindy zanedbatelné nebo žádné. Některé se mění v průběhu času, jiné vlivem kultury, některé jsou stabilní.²²

1.2. Biologické teorie

Biologické teorie se domnívají, že rozdíly mezi muži a ženami jsou vrozené. Jde především o fyzické znaky. Jedním z těchto znaků je, že muži produkují spermie, ženy vajíčka, nebo že ženy rodí děti a muži ne. Rozdíl je uváděn také v tělesné stavbě, ochlupení, produkci a odlišnosti hormonů, rozdílném složení chromozomů.²³

Evoluční teorie:

Tato teorie podle Darwina spočívá v principu *přírodního výběru*. Znamená to, že prostředí našemu organismu pomáhá v přežití a rozmnožování, a to výběrem funkčních adaptivních znaků, které organismu prospívají a určuje tak jejich přenos z generace na generaci. Jinými slovy se tyto znaky vyvíjejí a mají svoji funkci, aby nám pomohly přežít. Např. hustá srst ledního medvěda, trny na povrchu kaktusu. *Pohlavní výběr* pomáhá v rozmnožování, např. zbarvení pavího ocasu pro přilákání partnerky a zastrášení soka. Evoluční teorie cílí na pohlavní rozdíly, zaměřují se na sexualitu a rozmnožování. Je to teorie zaměřená na vývoj vlastností reagujících na prostředí. Naopak teorie sociálního učení se zaměřuje především na sociální prostředí, jako na příčinu pohlavních rozdílů.²⁴

1.3. Psychologické teorie

Na rozdíl od teorií biologických, které zohledňují možnost, že jisté rozdíly mezi muži a ženami jsou vrozené, teorie sociálního učení říká, že jsou naučené²⁵. Karsten popisuje

²⁰ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 9-10.

²¹ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 26.

²² Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 25.

²³ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 128-129.

²⁴ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 129-136, 153.

²⁵ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 153.

čtyři psychologické teorie vzniku pohlavní identity a pohlavních rozdílů v chování během dospívání.²⁶

Teorie utvrzování:

Popisuje, že společensky přijatelné chování, které je rozdílné vzhledem k pohlaví dítěte, je od počátku jeho života odměňováno, chváleno, odsouhlaseno, v opačném případě, kdy dítě jedná nepřiměřeně, je chování buď ignorováno nebo kritizováno, někdy také trestáno. Kromě toho, že se předpokládá rozdílnost v chování dětí, tak i rodiče a blízké osoby s dětmi jednájí rozdílně. Chlapci jsou pobízeni k tomu se bránit, být tvrdí a neplakat, protože to kluci nedělají. Dívky jsou pozitivně hodnoceny za to, když jsou hodné, mazlivé a poslušné. Od malička se liší i způsob oblékání a hraček. Dívky nosí šaty a sukýnky v růžové barvě, hrají si s panenkami a chlapci chodí v kalhotách v modré barvě a hrají si s auty a stavebnicí.²⁷

Teorie imitace:

Stejně, jako to říká Oakleyová, tvrdí i tyto teorie, že děti napodobují pozitivně hodnocené a úspěšné chování svých stejnopohlavních vzorů, a tím se ho učí. Dívky tedy napodobují své matky a chlapci své otce. V dětství a mládí v rodině nebo i ve školách a školách jsou ale pro děti blízké převážně ženy (matky, učitelky). Přesto ale lze předpokládat, že chlapci mají ve svém každodenním životě běžně i kontakt s muži a jejich chováním.²⁸

Teorie identifikace:

Pro ztotožnění dítěte jsou zásadní primární vztahy během jeho prvních let života, kdy vznikají silné emocionální vazby. Dítě pak přebírá od rodiče stejného pohlaví jeho způsob chování, hodnotový žebříček a vnitřní postoje. To je hlavním rozdílem od teorie imitace, která předpokládá přejímání si pouze vnějšího chování. Dítě se může identifikovat i se sourozenci nebo přáteli.²⁹

²⁶ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 32-46.

²⁷ Srov. Tamtéž.

²⁸ Srov. Tamtéž.

²⁹ Srov. Tamtéž.

Teorie kognitivní:

Tato teorie poznávání říká, že dítě se postupně učí rozlišit pohlaví u sebe sama i u ostatních. Nejprve se řídí obecnými znaky, jako je oblečení, délka vlasů nebo hlas. Pak je schopno rozlišit chování, zaměstnání, zájmy. Podle psychologa L. Kohlberga dítě mezi 3. a 4 rokem ví, k jakému pohlaví patří a upevňuje si svoji identitu. V 6 až 8 letech se pohlavní identita stává neměnnou a dítě se snaží si tuto svoji příslušnost potvrzovat. Buďto identifikací s rodičem téhož pohlaví nebo přebírání vzorců chování svých kamarádů a sourozenců stejného pohlaví.³⁰

Všechny tyto teorie mají svůj význam pro vytvoření psychologických rozdílů v pohlaví a pro tvorbu pohlavní role. Během vývoje na dítě intenzivně působí sociální okolí. Nejprve rodiče a jejich způsob výchovy, později spolužáci, přátelé, a taky hromadné sdělovací prostředky, masmédiá, televize, filmy, seriály.³¹

1.4. Sociální pohlavní identita

Identitu můžeme chápat jako: „...vyjádření toho, kým skutečně a trvale jsme, jako často obtížně definovatelnou, a přesto nepochybně existující esenci, která nás charakterizuje napříč životem, a která nás odlišuje od druhých.“³² Jinak řečeno, genderová identita nebo také psychosexuální orientace a identifikace je pocit člověka, že patří k určitému pohlaví, do skupiny mužů, nebo naopak žen. Normální genderová identita vzniká, když se chlapci identifikují s muži a dívky se ženami. Identita se formuje při kontaktu s prostředím (je společenským produktem) a je dána také biologickým (tělesným) pohlavím. Pro pochopení důležitosti role sociálního zázemí (výchovy, učení) a biologie (tělesnosti) při vývoji genderové identity zkoumal Dr. Robert J. Stoller (profesor psychiatrie) identitu u dětí a dospělých s biologickými abnormalitami. Tento výzkum je popsán také v knize A. Oakleyové. Ze Stollerova výzkumu vyplývá, že biologické pohlaví se u lidí s biologickými odchylkami modeluje podle identity, nikoli naopak. Důležitým pro výběr genderové identity se stává tedy hlavně sociální zázemí a proces

³⁰ Srov. KASTEN, H. Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj], str. 32-46.

³¹ Srov. Tamtéž.

³² ZÁBRODSKÁ, K. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*, str. 10.

kulturního učení. Biologické pohlaví a pohlaví psychosociální nemusí být vždy totožné. Důkazem toho jsou transsexuálové.³³

Aktivisté LGBT sepsali takzvané „*Yogyakartské zásady*“, kde popsali genderovou identitu jako něco, co se může diferencovat od pohlaví biologického. „*Hluboce vnitřně pocíťované a individuální prožívání genderu každého člověka, které může a nemusí odpovídat pohlaví, se kterým se člověk narodil.*“ Tento požadavek a definice vyvolali významnou vlnu kritiky, protože by znamenal, že dosavadní přesvědčení jsou diskriminační, a tedy proti Bohu a Božímu plánu.³⁴

Očekávání rodičů a identifikace s rodičem stejného pohlaví je zásadní při vývoji a upevnění genderové identity. Pokud se dítěti dostane dobrého mužského i ženského vzoru a je vychovááno, jako normální nositel určitého genderu, pak se jím i stane.³⁵ Pokud má dítě s rodičem fungující a dobrý vztah, utvrzuje se tak a získává jistotu ve své roli ženy nebo muže. Dítě s handicapem má obvykle rozdílné sociální zkušenosti z důvodu jeho snížených možností nebo také z důvodu obav ze strany rodičů. To se promítá do identifikace dítěte s rolí muže a ženy.³⁶

Jádrová pohlavní identita je tou nejhlubší, nejelementárnější složkou sebepojetí a identifikace člověka (dítěte) a jeho vědomí, že patří ke skupině žen nebo mužů. Základem je naše **biologické pohlaví**. **Genderová identita** člověka je interní součástí lidské osobnosti a týká se toho, jak se jako člen dané skupiny cítí. **Genderová role** je vnějším vyjádřením a chováním se v této skupině. (Smolík 1996 in Janošová).³⁷ Genderová identita, cítit se jako muž nebo žena, je určujícím faktorem genderové role, žít jako muž nebo žena³⁸.

³³ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 122-123, 129.

³⁴ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 36-37.

³⁵ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 123.

³⁶ Srov. VENGLÁŘOVÁ, M.; EISNER, P. *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, str. 21.

³⁷ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Divčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 43.

³⁸ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 126.

2. Genderové role

Tak, jako herec hraje svoji roli podle předlohy a připraveného scénáře, kterým se musí řídit, tak má každý z nás danou „předlohu“ od společnosti, podle které zpracovává svoji pohlavní roli. Děti se učí, jak se chovat, oblékat, jak a s čím si hrát podle jim přisouzeného pohlaví.³⁹ Sociální role jsou napříč kulturami poměrně odlišné. V teorii rolí podle Alice Eaglyové (in Lippa 2009) je rozdělení rolí a dělba práce příčinou vzniku genderových stereotypů a rozdílů v chování. Eaglyová se nezabývá biologickými rozdíly mezi pohlavími, ale tvrdí, že rozdíly mezi mužem a ženou vznikají hlavně v důsledku socializace nabitých zkušeností, které formují chování mužů a žen.⁴⁰

Proces učení se genderové roli začíná vlastně už při narození dítěte. Podle pohlaví se chování rodičů k dívkám nebo chlapcům liší.⁴¹ Děti jsou jinak oblékány, diferencuje se způsob jejich výchovy, jsou jim přisuzovány rozdílné vlastnosti. Chlapci bývají popisováni jako neklidní, agresivní, nezávislí, silní. Dívky jsou považovány za zodpovědné, citlivé, bezmocné, závislé.⁴² Dítě velmi brzy přichází do styku s hračkami a předměty, které jsou rozděleny podle pohlaví a je chváleno, pokud si hraje správně. Schopnost správného výběru a preference hračky vzhledem ke svému pohlaví vytváří pevný základ správné genderové role. O pohlavně typické hračky a činnosti mají děti zájem už okolo druhého roku života, tehdy ještě ani nemají znalosti o genderu, sami sebe ještě neoznačí jako dívku nebo chlapce⁴³. Později se dítě setkává s tradičně ženskými a mužskými činnostmi, do kterých je zapojováno především podle pohlaví. První představy o genderových rolích mimo rodinu dítě získá setkáváním se s jinými dětmi. Po letech učení se genderové roli se děti postupně stávají dospělými a genderovou roli přijímají, jako součást své osobnosti.⁴⁴

Genderová role je vyjádřením genderové identity člověka. Říká, kým se cítím být a jak si přeji být vnímán okolím. Tak zní jedna z definic od autorů Costin, Draguns (1989)

³⁹ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 63.

⁴⁰ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 165.

⁴¹ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 131.

⁴² Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 113-114.

⁴³ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 247.

⁴⁴ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 132-135 a 139-140.

v knize Janošové. Genderová role, na rozdíl od genderové identity zahrnuje i projevy, se kterými nemusí být jedinec zcela ztotožněn, ale mají svůj účel.⁴⁵

Pojem „genderové role“ využívaný sociology a antropology je možné chápat jako jisté záležitosti, které jsou ve společnostech vázány k mužům nebo ženám. Například je to typ zaměstnání nebo preferované oblečení. Ženy i muži napříč kulturami celého světa žijí své role odlišně.⁴⁶ Podle Matouška jsou genderové role očekávané chování člověka, určující kdy, kde a co má udělat ve své sociální pozici a co má očekávat od druhých. Každý může zastávat více rolí zároveň. Role nemocného předpokládá vzorce chování, v jejichž důsledku je člověk zbaven některých závazků vůči společnosti.⁴⁷

2.1. Identifikace pohlavní identity a genderových rolí

„Genderové role a genderovou identitu si dítě neosvojuje mechanicky od rodiče, ale tím, že se s ním různými způsoby identifikuje.“ Dítě má rodiče jako vzor, a proto ho přirozeně napodobuje. Pro nápodobu si dítě vybírá silnějšího z rodičů, ať už jde o rozdíly v síle, o autoritu nebo rozhodovací pravomoc.⁴⁸

Blízkost mužských a ženských vzorů životních rolí jsou zásadní pro rozvoj dítěte, a to jak citový, tak sociální. Je to podmínkou pochopení mužské a ženské identity.⁴⁹

Vychovává-li dítě pouze žena nebo pouze muž, musí zastat obě role. V případě, že dítě (např. chlapec) nemá možnost identifikovat se s mužskou rolí a být v kontaktu s dospělým stejného pohlaví (otec, dědeček), identifikuje se svým chováním, zájmy a projevy s opačným pohlavím (matkou). Je-li vychováván dospělým stejného pohlaví (otcem) bez kontaktu s dospělým opačného pohlaví (matkou), jsou ochuzeni o zkušenost s chováním dospělého opačného pohlaví a o model jeho role. Kromě rodiny může dítě vnímat vzory později v dalších osobách, jako je například starší sourozenec, učitel nebo filmový hrdina.⁵⁰

⁴⁵ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 41-42.

⁴⁶ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 24.

⁴⁷ Srov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, str. 190.

⁴⁸ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 135.

⁴⁹ Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, str. 73.

⁵⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 117.

3. Genderové stereotypy

Sociálním pohlaví je odlišnost z hlediska společnosti a kultury. V každé společnosti jsou vytvořeny sexuální stereotypy pro obě pohlaví, které jsou považovány za žádoucí a fungují jako sociální očekávání dané společností.⁵¹ Stereotypy si tedy nevytváříme podle vlastní zkušenosti, ale jsou nám předkládány a šířeny společností, ve které žijeme. Jsou to předem vytvořené představy o chování a osobnostních rysech a pravidla pro její členy. Pomáhají nám orientovat se v sociálním světě a dávají nám určitou jistotu, jsou pro nás vodítkem.⁵² Lippa ve své knize *Pohlaví příroda a výchova* naopak konstatuje, že stereotypy mohou velmi zjednodušovat skutečnost, stírat rozmanitost v obou skupinách a zároveň zdůrazňovat rozdíly mezi skupinami mužů a žen.⁵³

Oakleyová píše, že společnosti a kultury si formují svůj náhled na muže a ženy. Reprodukční proces je považován za základní a univerzální rozdíl v roli muže a ženy a z něj pak vychází přidělování dalších rolí a konkrétní vzorce dělby práce. Gender je tedy „sociální konstrukt“, který se liší v obdobích, společnostech i jednotlivých sociálních skupinách a je možné ho měnit. Pro rozdělení činností mužů a žen a určení jejich role je hlavním kritériem biologické pohlaví, které je univerzálním dělícím, jenž určuje všechny další rozdíly.⁵⁴

Každé dítě, každý z nás jsme jiní. Máme odlišné preference i schopnosti, a ne vždy je to „stereotypně správně“. Společnost často všechny odlišnosti v chování a zájmech označuje jako „genderový zmatek“. Důležité je myslet na to, že i když naše preference nejsou očekávané okolím, neznamená to nutně, že naše genderová identita je jiná.⁵⁵

Stereotypy genderových rolí jsou často určující pro to, jaké budeme mít povolání nebo v jakých skupinách ve společnosti budeme zařazeni. Ženy jsou nejčastěji zaměstnávány v sociální oblasti a muži spíše v technických oborech a přírodních vědách. S vývojem společnosti se náhled na tyto rozdíly mění a vyrovnává se pohlavní diskriminace, ženy tak běžně působí v politice a vykonávají i vedoucí funkce. Rozdílnost mezi muži

⁵¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 113.

⁵² Srov. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 27-28.

⁵³ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 162.

⁵⁴ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 112-113 a 120.

⁵⁵ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie: Co všichni potřebují vědět?*, str. 98.

a ženami je podle Janet A. T. Spence a jejího, ve výzkumech využívaného dotazníku, relativní. Osobnost každého člověka může mít ženské (feminní) i mužské (maskulinní) znaky, které se často překrývají a během života se mění, a to nehledě na pohlaví biologické.⁵⁶

3.1. Feminita a maskulinita

Tyto dva tak odlišné pojmy lze formulovat podle vzhledu člověka, jeho sociální role, preference zaměstnání, zájmů, koníčků nebo podle osobnostních znaků. Typické zájmy pro obě pohlaví se vyvíjejí již v batolecím věku. Přitom se tyto dětské zájmy pojí se sexualitou projevenou v dospělosti.⁵⁷ Feminita a maskulinita tedy podle výzkumů, které potvrzuje Lippa ve své knize, mají velký význam pro sexuální orientaci⁵⁸.

Feminita stereotypně značí citlivost, umělecké nadání, plachost nebo starostlivost. Maskulinita naopak agresivitu, impulzivitu atd. Značí to, že přílišná maskulinita ani feminita není ideální. Psychologové tyto dva pojmy vnímají jako individuální rozdíly v chování, které souvisí s genderem. Vnímají jejich rozmanitost a proměnlivost mezi pohlavími. Pokud jsou maskulinita a feminita ovlivněné geneticky, pak by to znamenalo, že gender je částečně vrozený. Jestli ale jde o naučené znaky chování, tedy sociální konstrukty závislé na kultuře, potom jsou genderové role variabilní a tvárné.⁵⁹ Existuje názor (Bemová), že M a F jsou pouze fikcí a sociálně-kulturním konstruktem⁶⁰. Naproti tomu i když se M a F mění napříč kulturami a historií, můžeme předpokládat, že je lze dle typických vzorců chování měřit v rámci dané kultury a populace⁶¹.

S feminitou se pojí osobnostní znaky označované jako *expresivní znaky*. Patří mezi ně touha péče o ostatní, zaměření na vztahy a rodinu, soucit, citlivost. *Instrumentální znaky* naproti tomu cílí na zaměstnání, úspěšné plnění úkolů, cílevědomost a nezávislost. Lidé mohou být tedy stereotypně feminní nebo stereotypně maskulinní. Zároveň může mít

⁵⁶ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 25-27.

⁵⁷ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 104-105.

⁵⁸ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 87.

⁵⁹ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 78.

⁶⁰ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 101.

⁶¹ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 111.

ale někdo vysokou míru M (např. dominance) i vysokou míru F (např. soucit). Takového člověka můžeme označit slovem *androgynní*, tedy takový, co má jak mužské (andro), tak ženské (gyn) vlastnosti. Opakem s nízkým skóre M i F je označení *nevyhraněný*.⁶²

Ženství a mužství se pořád mění. Rozdíly obou pohlaví jsou stereotypně na zcela opačných protipólech. Tyto stereotypy se významně promítají do výchovy dětí.⁶³

3.2. Rozdílné vlastnosti

Už novorozence hodnotí dospělí podle stereotypu jeho pohlavní role a podle toho se k němu i chovají. Stereotypy pohlavních rolí každému muži či ženě určují vlastnosti pro ně typické, často jsou si vzájemnými protiklady. Genderové stereotypy určují naše očekávání i jednání s muži nebo ženami. Těchto „*typických*“ vlastností je nespočet.⁶⁴

Ženy jsou: *bezmocné, citově založené, emocionální, empatické, jemné, parádnice, milovnice dětí, mírné, náladové, nelogické, nerozhodné, nesamostatné, něžné, ohleduplné, pasivní, pečlivé a opatrné, plné porozumění, poslušné, povolné, přitažlivé a dráždivé, nápomocné, příjemné, přívětivé, senzibilní, slabé, soucitné, šarmantní, taktní, toužící po jistotě, úzkostné, vyžadující ochranu, zaměřené na rodinu závislé, žvanivé.*

Muži jsou: *agresivní, aktivní, autoritativní, bojovní, ctižádostiví, dobrodruzi, dominantní, neohrožení, nesnadno zranitelní, nezávislí, objektivní a věcní, odhodlaní, odolní, odvážní až opovážliví, panovační, podnikaví, přímí, racionální, realističtí, rozhodní, rozvázní, sebejistí, sebevědomí, schopní sebeovládání, silní a energičtí, soutěživí, spolehliví, stateční a smělí, tvrdí, velcí a silní, vůdci, vyrovnaní, zodpovědní a muži nepláčou.*⁶⁵

3.3. Rozdílné emoce

Mezi oběma pohlavími jsou rozdíly ve vyjadřování emocí. Ženy se so svých emocích a pocitech baví otevřeněji než muži, zároveň se většina lidí snadněji ženám, než mužům

⁶² Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 91, 93.

⁶³ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Divčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 25.

⁶⁴ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 23-24.

⁶⁵ KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 23-25.

svěří o svých pocitech Muži své emoce často oproti ženám navenek vyjadřují velmi stroze. Podle výzkumů zmíněných v knize R. A. Lippy jsou ženy těmi, které mají při stresové situaci tendenci pomoci, usmířovat a vyhledat pomoc, naopak muži reagují často útokem, přímým řešením nebo útekem.⁶⁶

3.4. Rozdílné zájmy a výběr zaměstnání

Ve své knize R. A. Lippa píše o rozdělení zaměstnání do šesti typů podle J. Hollanda, psychologa. Těchto šest typů pak lze rozdělit do dvou dimenzí. *Dimenze lidé-věci* rozlišuje práci s lidmi a interakci s nimi (sociální pracovník) proti práci s neživými předměty a stroji (inženýr). *Dimenze ideje-data* dělí kreativní myšlení (spisovatel) od rutinního způsobu práce (prodavač). Typy povolání jsou: *povolání realistická*, kde lidé pracují se stroji, nástroji nebo zvířaty. Patří sem např. truhlář nebo zemědělec. *Povolání umělecká*, kde se tvoří umělecký produkt. Je to třeba malíř, herec. Dalším je *povolání výzkumné*, tedy fyzik či biolog. *Společenská (sociální) povolání* vykonává kněz nebo učitel, kteří učí nebo řídí jiné lidi. Jako další zmiňuje *podnikatelská povolání* (např. makléř, politik), která v jistém smyslu manipulují lidi k dosažení cíle nebo výdělku. Poslední typ je *povolání konvenční*, které vykonává úředník nebo účetní, ti zpracovávají data a plánují. Lippův výzkum jednoznačně procentuálně ukázal, že muži upřednostňují realistická zaměstnání, ženy naopak profese umělecké a sociální. Muže více zajímá výzkum, ženy podnikání. Příliš se ale neliší v preferenci konvenčních povolání. Dle výzkumu je také 90 % žen zaměřeno více na lidi, 90 % mužů je zaměřeno spíše na věci.⁶⁷

Chlapci mají ve svých dětských pokojích hračky jako je stavebnice, dopravní hračky (auta, traktory, vlaky nebo lodě), věci na sport, hračky na bojové hry např. meče, zbraně, nebo technické a konstruktérské hračky jako je třeba sada náradí. Dívky mají spíše hračky, které patří k domácnosti, jsou to např. kuchyňka, nádobí, výtvarné hračky panenky s oblečením, doplňky a domečky. Dívčí hračky často podporují práci v domácnosti. Jsou vedeny k podílení se na těchto činnostech, pomáhají s péčí o mladší sourozence, pečují o svůj vzhled, zatímco chlapecké hračky a později i činnosti, které

⁶⁶ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 69-71.

⁶⁷ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 58-60.

se učí, směřují mimo domácnost. Pomoc s opravami kolem domu, vynášení odpadků.⁶⁸ Tento model se odráží v partnerském životě i v životě s dětmi.

Rozdílnost přístupu k domácím pracím a péči o dítě se liší mezi partnery jejich vnímáním. Muži na prvním místě chtějí vytvořit „domácí pohodu“, úklid nebo čistota domova je druhořadá. Ženy často považují pořádek jako jednu z podmínek pro „domácí pohodu“ a útulný domov. Tato myšlenka se opírá o skutečnost, že žena je za chod domácnosti zodpovědná a tyto činnosti dělat musí, zatímco pracující muž žije spíše mimo domácnost a domácí práce, péči o děti vnímá jako odreagování nebo výpomoc. Zastupitelnost těchto rolí není již nic neobvyklého, avšak stále je to považováno za nepřirozené.⁶⁹ „Žena v domácnosti“ je genderově jasně ženská profese. Předpokládá se, že celodenní péči o dítě a domácnost zajišťuje žena. Ženy tvoří valnou většinu zaměstnanců ve vzdělávacích institucích i sociálních službách.⁷⁰ Mají ale schopnosti i pro spoustu profesí, které vykonávají muži. Stejně tak muži jsou schopni dobře zvládnout mateřské chování ke svým dětem.⁷¹ Ženy jsou podle některých výzkumů nadanější v oblasti řeči, jazyka. Muži zase vynikají v prostorové představivosti, orientaci, trojrozměrnosti v prostoru. Pokud se muž se ženou ocitnou např. v cizím městě, muž se orientuje abstraktněji, žena je vedena konkrétními věcmi, jako budova, náměstí.⁷²

V závislosti na pohlaví se očekává jistý způsob chování. Děti jsou podporovány a chváleny za projevy chování, které k jejich roli patří a naopak. Vlastnosti dětí i rodičů a jejich vztahy významně ovlivňují identifikaci sexuální role. Pomocí sociálního učení a učení nápodobou (identifikací určité role) dítě postupně získává informace o charakteru své role a ověřuje si správnost svého chování. Dítě předškolního věku (kolem 4. roku) si již plně uvědomuje, že jeho pohlavní identita je trvalá.⁷³

⁶⁸ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 65 s 78.

⁶⁹ Srov. MAŘÍKOVÁ, H. *Proměny současné české rodiny: (Rodina-gender-stratifikace)*, str. 116-120.

⁷⁰ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, str. 116.

⁷¹ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Divčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 27.

⁷² Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 18-21.

⁷³ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 113-115.

3.5. Další role

V předškolním věku dítě také postupně navazuje vztahy s vrstevníky. Nejprve se sourozenci a poté s kamarády, které už si samo vybírá. Mezi kamarády poznává i jiné projevy chování, než zná z domu. Rozvíjí se u něj prosociální chování. To lze charakterizovat jako chování respektující ostatní, kdy se dítě učí ovládat agresivitu a rozvíjet empatii. Každá role předškolního dítěte je součástí jeho identity. Role hendikepovaného dítěte si od začátku nese jistá očekávání společnosti. Příslušnost k této skupině člověku automaticky přisuzuje dané vlastnosti, projevy a nedostatky, které mnohdy neodpovídají skutečnosti.⁷⁴

4. Mentální postižení

Zdravotní postižení obecně je následek vrozené nebo získané poruchy organismu, ale i omezení fyzické, smyslové a mentální funkce.⁷⁵ Mentální postižení (retardaci) lze podle Švarcové-Slabinové (2000) vysvětlit, jako trvalé snížení rozumových schopností, poruchu adaptace a rozdílný vývoj u některých psychických vlastností. Nejde o nemoc, ale o trvalý stav způsobený organickým poškozením mozku.⁷⁶ Mentální postižení je vývojová porucha rozumových schopností člověka, způsobující nízké kognitivní, motorické, řečové, sociální a adaptační schopnosti⁷⁷.

Každý člověk s postižením je jedinečný a má charakteristické osobnostní rysy. Vždy závisí na druhu, na hloubce a rozsahu postižení. Přesto však lze pozorovat jisté společné znaky. Švarcová-Slabinová za klinické projevy považuje například: sníženou paměť a schopnost komparace, neudržení pozornosti, zpomalenou chápavost, nízkou slovní zásobu, poruchu pohybové koordinace, impulzivnost a hyperaktivitu nebo naopak

⁷⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 118 a 126.

⁷⁵ Srov. MATĚJČEK, Z. *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*, str. 7.

⁷⁶ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 24-25.

⁷⁷ Srov. VALENTA, M.; MICHALÍK, J.; LEČBYCH, M. a kol. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*, str. 31.

zpomalenost v chování, poruchu v komunikaci a navazování nových vztahů nebo opožděný psychosexuální vývoj.⁷⁸

Pojem „*intelligence*“ můžeme popsat jako schopnost učit se z nabytých zkušeností, nebo také jako schopnost přizpůsobit se svému prostředí či schopnost reflektovat a regulovat vlastní myšlenkové procesy. S inteligencí lze propojit pojem „mentální věk“, jenž je určován průměrnou úrovní intelektu pro lidi daného věku. S inteligencí se také pojí tzv. *inteligenční koeficient IQ*, jenž se při diagnostice mentálního postižení (MP) využívá.⁷⁹

4.1. Diagnostika

Je dlouhodobý proces, kdy se dítě zkoumá v jeho biologické, psychologické a sociální rovině. Kromě rozumových schopností se sleduje zdravotní stav, prostorová orientace, motorika, paměť, temperament, zájmy, emocionální vlastnosti, vnímání sebe samého atd. Do diagnostiky jsou zapojeni rodiče, odborní lékaři i psychologové.⁸⁰

Pro diagnostikování MR musí člověk splňovat několik kritérií. Jsou to nízký kvocient rozumových schopností, výrazné problémy s nároky běžného života. A také vrozenost poruch od dětství.⁸¹

4.2. Kategorie mentálního postižení

Mentální postižení lze rozdělit podle závažnosti do čtyř kategorií vytvořených Světovou zdravotnickou organizací.⁸² Pro účely této práce se zaměřím především na dvě z těchto kategorií, na lehkou a střední míru mentálního postižení.

4.2.1. Lehké MP

Lidé s lehkou formou MP (dříve debilita) jsou schopni dosáhnout úplné nezávislosti v péči o sebe i o domácnost. Orientují se v běžném každodenním životě, zvládají

⁷⁸ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 33.

⁷⁹ Srov. VALENTA, M.; MICHALÍK, J.; LEČBYCH, M. a kol. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*, str. 20,22.

⁸⁰ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 37-38.

⁸¹ Srov. ČADILOVÁ, V.; JŮN, H.; THOROVÁ, K. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*, str. 26-27.

⁸² Srov. ČADILOVÁ, V.; JŮN, H.; THOROVÁ, K. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*, str. 27.

konverzovat a účelně užívat řeč a navazovat vztahy. V dospělosti u nich často přetrvává opoždění jemné motoriky. Pohyb je těžkopádný. Selhávají v logických operacích a abstraktivním myšlení. Mnozí jsou zaměstnáni na běžném trhu práce. Pokud jsou ale také emočně nebo sociálně nezralí, může se to projevit negativně v přizpůsobování se normám, v samostatném řešení nových problémů, zajištění bydlení, zdravotní péče, výchovy dětí atd. Mentální věk je 10 až 11 let.⁸³

4.2.2. Středně těžké MP

Osoby se středně těžkým postižením (dříve imbecilita) mají výrazně opožděn rozvoj chápání. Používají řeč s nedokonalou artikulací, ve škole zvládnou základy (čtení, psaní, počítání). Běžně nejsou schopni se o sebe zcela postarat, potřebují dohled a občasnou pomoc. Bývají neobratní, omezení v pohybu. Nepředpokládá se jejich úplné osamostatnění v dospělosti. Zvládnou navazovat kontakty a dělat jednoduché manuální práce, které uplatňují především v chráněných dílnách. Rozdílná povaha jejich schopností ale závisí na přidružených vadách. Mentální věk je 4 až 8 let.⁸⁴

Dalšími stupněm postižení je **těžké MP** (dříve idiocie), kdy člověk dosáhne mentálního věku pouze na úroveň 18 měsíců až 3-5 roku. S pomocí zvládají základní sebeobslužné činnosti. Osoba s **hlubokým MP** docílí mentálního věku na úrovni 18. měsíčního dítěte. Časté je přidružené fyzické postižení, úplná imobilita. Komunikace se omezuje na neverbální a sociální chování.⁸⁵

Sociální služby a sociální péče reprezentují širokou oblast podpory a pomoci lidem. Pokud člověk s postižením nebo jeho blízcí nejsou schopni vše zvládat a osamostatnit se, nabízí se dvě možnosti řešení. Je to podpora v domácím prostředí nebo umístění do pobytového zařízení.⁸⁶

⁸³ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 33-34.

⁸⁴ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 34-35.

⁸⁵ Srov. ČADILOVÁ, V.; JŮN, H.; THOROVÁ, K. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*, str. 28-29.

⁸⁶ Srov. NOVOSAD, L. *Základy speciálního poradenství: struktura a formy poradenské pomoci lidem se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním*, str. 44.

5. Rodina

Cílem rodiny jako sociální příbuzenské instituce je vytvořit soukromý prostor a poskytnout útočiště, bezpečí a ochranu svých členů od prvního okamžiku jejich života⁸⁷. Rodina je prvním, nejdůležitějším a nejpřirozenějším prostředím pro výchovu a život dítěte. V rodinném prostředí, jako nikde jinde, je dítěti poskytnuto dostatečné množství podnětů pro jeho rozvoj, pocit jistoty, bezpečí a stability. Především v raném dětství potřebuje dítě mateřskou péči, citové zázemí rodiny, stálé chráněné prostředí a výchovné vedení. Ve školním věku dítěte poskytuje rodina dítěti zázemí, pocit bezpečí, jistoty a pomoci. Zajišťuje výchovu a pomoc při vzdělávání. V dospělosti je rodina stále zázemím a útočištěm.⁸⁸

Rodina je jednou ze základních výchovných institucí, která plnila a plní hned několik funkcí. Kromě funkce výchovné, patří k těm základním funkce reprodukční. Rodina, potažmo rodiče, zajišťují také uspokojování nejen fyziologických potřeb dítěte, ale i jeho citové, duševní a materiální potřeby.⁸⁹

Typy rodin podle funkčnosti můžeme rozdělit do čtyř skupin. Jsou to rodina *funkční*, nenarušená, kde dítě prospívá. Dále rodina *problémová* potýkající se s potížemi, které ale vážně neohrožují zdravý vývoj dítěte a tato rodina je schopna své problémy řešit. Disfunkční rodina už je pro své fungování i pro vývoj dítěte ohrožující. Je tady nutná pomoc odborníků. Poslední je rodina nefunkční, jež neplní svůj účel a dítěti škodí, nebo ho ohrožuje na životě.⁹⁰

5.1. Domov

„Dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dětství. A šťastné dětství je jednou z podmínek pro dobré, zdravé utváření lidské osobnosti.“⁹¹ Domov je místem, kde se

⁸⁷ Srov. MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*, str. 13, 23.

⁸⁸ Srov. ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 132-135.

⁸⁹ Srov. KLENKOVÁ, J. *Možnosti stimulace preverbálních a verbálních schopností vývojově postižených dětí*, str. 67.

⁹⁰ Srov. VALENTA, M.; MICHALÍK, J.; LEČBYCH, M. a kol. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*, str. 281-282.

⁹¹ MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, str. 189.

cítíme v bezpečí, kde je nám dobře, jsme milováni, kde žijeme, sdílíme stejné hodnoty. Domov tvoří lidé, ale i věci, jenž nás obklopují a máme k nim citový vztah.⁹²

5.2. Dítě

Každé dítě potřebuje pečující osobu, která k němu chová vřelý citový vztah. Tento vztah musí být oboustranný. Tehdy uspokojuje životně důležité potřeby. *Potřeba stimulace*, kdy nervový systém získává kvalitní podněty, je důležitá pro činnost našeho organismu. Získané podněty a zkušenosti bychom měli umět zpracovat, pochopit a dát jim řád. Pak uspokojíme svoji *potřebu učení*. Citové vztahy ať už v rodině nebo v partnerských vztazích nám pomáhají naplnit naši *potřebu bezpečí a jistoty*. Naše sebevědomí a uznání druhých uspokojí *potřebu společenského uznání a hodnoty*. Důležitá je perspektiva do budoucna, tedy potřeba otevřené budoucnosti. Všechny potřeby člověka, který se stane rodičem, získávají na hodnotě právě s příchodem dítěte, jako nevyčerpatelného zdroje podnětů, lásky, péče. Rodičovství nám přidává na hodnotě ve společnosti a dítě je pokračováním, budoucností.⁹³

5.3. Rodiče

Manželství mezi ženou a mužem napříč generacemi je základním stavebním kamenem lidské společnosti.⁹⁴ Oba rodiče jsou samozřejmou součástí rodiny a světa dítěte. Jsou zdrojem bezpečí a jistoty.⁹⁵ Vztah dítěte k matce a otci je základním sociálním vztahem, což mu dává mimořádnou důležitost. Jeho charakteristika a kvalita nám ukazuje základ dalšího vývoje dítěte, budování jeho vlastní identity a prožívání nových vztahů.⁹⁶ Vztah a interakce mezi otcem a matkou je pro dítě předlohou pro mužské a ženské role⁹⁷. Pozorováním rodičů a jejich rozdílů získává dítě schopnost zařadit podle pohlaví samo sebe i druhé⁹⁸. Pro správné poznání svého *já*, své identity, která se formuje od samého začátku našeho života s druhými lidmi, dítě však potřebuje nejen vztah s druhou

⁹² Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, str. 189-190.

⁹³ Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, str. 21-23.

⁹⁴ Srov. JAMESOVÁ, S. *Genderová ideologie*, str. 20.

⁹⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 190.

⁹⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 94-95.

⁹⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 195.

⁹⁸ Srov. JANOŠOVÁ, P. *Divčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 98.

osobou, ale je k tomu potřeba ještě další osoba (osoby). Proto jsou nedílnou součástí rodiny i babičky, dědečkové a v neposlední řadě i sourozenci. Další lidé by ale pro dítě měli mít vždy jasnou funkci a roli. Zároveň těchto „známých“ osob nesmí být příliš mnoho. Podmínkou je také vědomí dítěte, že druhým na něm záleží, má pro ně význam.⁹⁹

I přesto, že mohou rodiče svého syna i dceru vychovávat stejně, v praxi je to tak, že syn tráví více času s otcem u mužských prací, naopak dcera s matkou u činností typicky ženských. Dcera i syn mají tak rozdílné zkušenosti se svými vzory.¹⁰⁰ Matka je součástí každodenního života dětí, je s nimi v těsném spojení a interakci, děti jsou na ní závislé. Otec doplňuje matčino působení a dítěti umožňuje odpoutání se od matky, ve školním věku se taktéž stává zdrojem jistoty. Je zdrojem jiných zkušeností a informací, než je matka. Liší se svým chováním, řešením problémů a bývá větší autoritou než matka. Otec pomáhá dítěti v rozvoji sebedůvěry a nezávislosti.¹⁰¹ Avšak otec v domácnosti a s dětmi netráví ani zdaleka tolik času jako jejich matka. Muž tráví většinu času mimo domácnost, v zaměstnání. Žena tak přebírá řízení domácnosti a řešení problémů zůstává často na ní. Výchova dětí je taktéž převážně na ženě. Ta u dětí, ať už chlapců nebo dívek rozvíjí spíše ženské rysy, jako je empatie, slušnost, citovost atd. Muž, otec se při výchově zaměřuje na samostatnost, fyzické schopnosti dětí a jejich intelektový rozvoj.¹⁰²

5.4. Výchova v rodině

Podle Švarcové-Slabinové jsou výchova a podmínky života zásadní pro utváření charakteru dítěte.¹⁰³ S výchovou dětí je třeba začít hned od začátku jejich života, bezprostředně po narození. Výchovou je vše, co rodiče dělají s dítětem, jak na dítě mluví, pečují o něj a dopřávají mu cítit tělesnou blízkost. Ani zdravému dítěti ale nestačí jen správná výživa a hygiena., Mělo by mít dostatek kvalitních podnětů, citových

⁹⁹ Srov. MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*, str. 38, 72.

¹⁰⁰ Srov. LIPPA, Richard A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 229.

¹⁰¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 192-193.

¹⁰² Srov. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 20-21.

¹⁰³ Srov. ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 47.

podnětů, vizuálního i fyzického kontaktu s rodiči. V opačném případě bude jeho vývoj zpomalen podobně, jako u dítěte s hendikepem.¹⁰⁴

Musíme mít na paměti, že mentálně postižené dítě je v mnoha ohledech duševně mladší než jeho zdraví vrstevníci. Neumějí se tak ovládat, soustředit se, nechápou pokyny. Naopak mají mnohdy vyšší práh bolesti. Nejpodstatnější jsou pro vedení a výchovu dětí s pocitem jistoty a důvěry. Při dostatečné trpělivosti, soustavné snaze a malých krůčcích lze dosáhnout hygienických (WC, oblékání...) a sociálních (neničení věcí, vycházení s ostatními dětmi, schopnost podělit se...) návyků.¹⁰⁵

První kontakt narozeného dítěte je zpravidla s matkou. Ta zajišťuje jeho základní potřeby a jejich citovou vazbou také potřebu jistoty a bezpečí. Do jednoho roku dítěte se jejich jedinečný vztah zintenzivňuje a matka se stává pro dítě nenahraditelnou. Nejde tedy ale pouze o vztah biologické matky a jejího dítěte, důležitý je citový vztah a jeho uspokojení. Podstatné tedy je, aby dítě mělo takovýto vztah k jedné osobě, která je v jeho životě stálá a chová se k němu mateřsky.¹⁰⁶ Tuto roli tedy zvládne i otec dítěte, jiná žena nebo muž. Pokud tuto osobu dítě nemá a nedostává se mu tak informace o jeho hodnotě a důležitosti, může trpět citovou deprivací. Citová deprivace má negativní vliv na vývoj osobnosti dítěte. Navazování nových vztahů, dodržování pravidel společnosti, socializace, ale i přijímání sebe sama, tedy formování vlastní identity je problémem, jehož následky se mohou nést jeho celým životem.¹⁰⁷ Vztah s matkou nebo osobou, která dítěti tento vztah plně nahradí, mu dává možnost ztotožnit se samo se sebou a učí se přijímat své sociální role. Jako na důvod vzniku deprivace se často poukazuje na péči v ústavu, kde je dítě umístěno od raného dětství. Stejně tak ale deprivace hrozí v disfunkčních či neúplných rodinách.¹⁰⁸

Školní věk je zásadní v identifikaci s tím rodičem, který má stejné pohlaví. Otec je nositelem mužské role pro syna, který se učí nápodobou, vnímá a reaguje na otcovi způsoby chování i jednání. Je důležité, aby otec synovi potvrzoval správnost jeho

¹⁰⁴ Srov. FITZNEROVÁ, I. *Máme dítě s handicapem*, str. 131-132.

¹⁰⁵ Srov. MATĚJČEK, Z. *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*, str. 44-45.

¹⁰⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 98-99.

¹⁰⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. str. 58-63.

¹⁰⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 99.

mužské identity. Vztah otce a matky je pro dítě ukázkou interakce jejich rolí a vzorem pro jejich budoucí vztahy.¹⁰⁹ Socializaci dětí ale nezajišťují pouze rodiče, ale i další jemu blízké osoby, jako babička, dědeček, sourozenci, přátelé, učitelé, ale i televize nebo sociální sítě.¹¹⁰

5.5. Sourozenci

Sourozenci stejně tak, jako otec nebo matka hrají významnou roli ve výchově a vývoji dítěte. Sourozenci spolu tráví dětství, vyrůstají spolu. Děti si vzájemně předávají zkušenosti a dovednosti.

5.5.1. Sourozenci a postižené dítě

V knize *Mentálně postižené dítě v rodině* se píše, že by dítě s postižením nemělo zůstat jedináčkem. Sourozenci si jsou navzájem oporou, často i zdrojem motivace. Zdravé dítě totiž podle lékařů a psychologů sníží stres a negativitu rodiny a do jisté míry rodiče uklidní.¹¹¹

5.6. Vrstevníci

Stejně jako sourozenci nebo rodiče, tak i vrstevníci mají na vývoj dítěte velký vliv. Přitom si již ve 3. roce děti přirozeně ke hře a komunikaci vybírají spíše děti stejného pohlaví. Dětská hra se totiž dívek i chlapců velmi liší. Hra chlapců je více aktivní, soutěživá, chaotická než hra dívek. Chlapci si hrají častěji se stavebnicí, válečnými nebo dopravními hračkami, dívky spíše s panenkami a hračkami z domácnosti¹¹². Rozdíly jejich herních aktivit a odlišný styl hry, to postupně způsobuje pohlavní segregaci, tedy tendenci dítěte kamarádit se, hrát si především s dětmi stejného pohlaví.¹¹³

5.7. Reakce rodičů na postižení dítěte

Každé dítě má díky své rodině jedinečné podmínky pro svůj vývoj a život. To, jak dítě vnímají jeho rodiče a jaký k němu zaujímají postoj je následkem předešlých zkušeností.

¹⁰⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 194-195.

¹¹⁰ Srov. KASTEN, H. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*, str. 69.

¹¹¹ MARKOVÁ, Z.; STŘEDOVÁ, L. *Mentálně postižené dítě v rodině*, str. 71.

¹¹² Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 74.

¹¹³ Srov. LIPPA, R. A. *Pohlaví: příroda a výchova*, str. 235-237, 368.

Důležité jsou prožitky z jejich dětství nebo vztahu s rodiči. To platí pro děti s postižením stejně tak, jako pro ty zdravé.¹¹⁴

Říká se, že narození dítěte patří k nejužasnějším darům a zázrakům života.

S ohromnou radostí z narozeného dítěte přichází i velká zodpovědnost a samozřejmě starosti s péčí o něj. Když rodiče po narození dítěte, v průběhu jeho dětství nebo kdykoli jindy zjistí, že dítě má nějaký hendikep, svět se obrátí vzhůru nohama. Tato skutečnost téměř vždy ovlivní život celé rodiny a změní její hodnotový systém. Rodiče mají před narozením dítěte velká očekávání a představy o tom, jak dítě bude vypadat, jaké bude mít vlastnosti atd.¹¹⁵ V okamžiku, kdy se rodiče dozví, že jejich dítě je postižené, tedy stanoví se mu nějaká diagnóza, nastává u rodičů krize rodičovské identity. Je-li dítě od narození nebo raného věku bráno jako postižené, požadavky a očekávání na dítě jsou zcela jiné, než kdyby bylo dítě zdravé. To samo o sobě ovlivní další vývoj postiženého dítěte.¹¹⁶ Potřeby má ale dítě s hendikepem stejné. Mělo by se mu dostávat dostatek podnětů a citu od jeho blízkých lidí, aby mělo pocit životní jistoty. Nejdůležitější pro rozvoj dítěte jsou první 3 roky jeho života.¹¹⁷

Vágnerová a kol. popisují 3 fáze, ve kterých reakce na tuto skutečnost probíhá. Po prvotní fázi **šoku a popírání**, která je jistou obranou před náhlou ztrátou psychické rovnováhy postupně nastane **fáze přijetí reality a vyrovnávání se** s problémem. Pomáhá tomu postupné získávání informací a pochopení charakteru nemoci, zjištění, proč postižení vzniklo, jaká je jeho podstata, jak o dítě co nejlépe pečovat a jaké jsou vyhlídky do budoucna. Je však třeba, aby rodiče i v této situaci jednali racionálně a nenechali se unést emocemi (např. zoufalství, deprese, hněv). Základní obranné mechanismy v této situaci jsou únik nebo útok, jinými slovy pasivní nebo aktivní obrana. Výběr jednoho nebo druhého souvisí s osobností člověka, a také s jeho osvědčenými zkušenostmi, které si člověk v průběhu života zafixoval jako účinné v kritických situacích.¹¹⁸

¹¹⁴ Srov. MATĚJČEK, Z. *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*, str. 7.

¹¹⁵ Srov. FITZNEROVÁ, I. *Máme dítě s handicapem*, str. 35-51.

¹¹⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S., *Psychologie handicapu*, str. 78.

¹¹⁷ Srov. FITZNEROVÁ, I. *Máme dítě s handicapem*, str. 49.

¹¹⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 78-79.

Aktivní způsob zvládnání situace je úrok, který je svým způsobem boj proti nemoci (hendikepu). Často se v útoku snaží lidé najít viníka jinde, jsou agresivní nebo hledají odbornou pomoc. Když se bavíme o pasivní formě obrany, může se projevat jako regrese (přenesení odpovědnost za situaci na někoho jiného, obvykle lékaře), substituce (hledání jiného uspokojení, např. aktivita v organizaci pomáhající postiženým dětem), izolace (distancování se ze společnosti), rezignace (vzdání se cílů, možnosti zvládnutí situace), únik do fantazie.¹¹⁹

Po zvládnutí obranné fáze nastává fáze dosažení realistického postoje. Proces přijetí dítěte, jaké je a sebe, jakožto rodiče takového dítěte.¹²⁰

Často se ale můžeme setkat s chováním rodičů, které dítěti neprospívá. Někteří jsou extrémně ochrannější a dítě v jeho rozvoji omezují, jiní se naopak chovají k dítěti, jako by bylo zdravé a přetěžují je. Tyto styly výchovy dítěte jsou prakticky znakem jeho nepřijetí. V krajním případě může jít o zavržení dítěte a jeho předání do péče jiné osoby či instituce. Při umístění dítěte do ústavní péče si rodiče ospravedlňují své jednání tím, že se o dítě odborníci postarají lépe.¹²¹ Jsou rodiny, které nejsou schopny a nechtějí přijmout, byť jen zanedbatelnou vývojovou vadu svého dítěte, ale i takové, které se obdivuhodně rychle vyrovnají i s velmi závažným onemocněním. Nejde ale pouze o závažnost a typ hendikepu, ale záleží také na dosavadních zkušenostech rodičů, na jejich schopnosti vypořádat se s nečekanými nepříznivými životními situacemi a na hodnotovém žebříčku a na vnímání hodnoty lidského života.¹²²

Postoje společnosti k přijetí či nepřijetí hendikepovaného dítěte jsou často tytéž, které sdílí rodiče, kterým se narodí dítě s postižením.¹²³ Je podstatné říct, že dítě s postižením má zvýšené nároky na fyzickou a psychickou námahu, na čas rodičů je péče náročná i finančně (lékaři, operace, zdravotnické a kompenzační pomůcky, zpravidla pouze jeden vydělávající rodič...). Náročnost péče se promítá také do vztahů rodičů s přáteli,

¹¹⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 79-83.

¹²⁰ Srov. MATĚJČEK, Z. *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*, str. 39.

¹²¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 81-83.

¹²² Srov. FITZNEROVÁ, I. *Máme dítě s handicapem*, str. 50.

¹²³ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 83.

známými a kolegy na pracovišti.¹²⁴ Někteří známí a přátelé mnohdy nevědí, jak reagovat a jsou situací zaskočení, někteří proto odcházejí.¹²⁵

Nutné je každou rodinu v této situaci podporovat pomocí zajištění pravidelných konzultací odborníků (pediatr, psycholog, psychoterapeut, rehabilitační pracovník atd), a také ekonomické podpory. Zásadní se zdá být i cílené působení na realistické postoje rodiny.¹²⁶ Reakce okolí, povzbuzení, požadavky, kritika nebo předsudky mají vliv právě na vytvoření postojů k dítěti, které je toho strůjcem. Pokud rodiče nakonec zaujmou negativní postoj a nevyrovnejí se s tím, že jejich dítě je postižené, ztotožňují se s reakcemi okolí, situaci řeší umístěním dítěte do nějakého zařízení sociálních služeb.¹²⁷

6. Sociální služby

„Sociální služby jsou poskytovány lidem společensky znevýhodněným, a to s cílem zlepšit kvalitu jejich života, případně je v maximální možné míře do společnosti začlenit, nebo společnost chránit před riziky, jejichž jsou tito lidé nositeli.“¹²⁸

Služby sociální péče podle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách mají zajistit osobám v nepříznivé životní situaci pomoc a podporu v upevňování jejich soběstačnosti a v co nejvyšší míře je zapojovat do běžného života¹²⁹.

První sociální služby se objevují s křesťanstvím. Tyto služby byly poskytovány v kláštorech a farnostech. Byly to útulky pro děti bez rodiny a pro lidi s hendikepem a zaměřovaly se na poskytování jídla, střechy nad hlavou nebo lékařského ošetření. Kláštery a farnosti se tak postupně staly prvními institucemi.¹³⁰ Již od 16. století se slovo **institute** z latinského slova *institure* (zřizovat) označuje jako zákon, praxi, organizaci. Institucí je církev, školství i rodina. O dvě století později se význam změnil

¹²⁴ Srov. MATĚJČEK, Z. *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*, str. 28.

¹²⁵ Srov. ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 133-134.

¹²⁶ Srov. NOVOSAD, L. *Základy speciálního poradenství: struktura a formy poradenské pomoci lidem se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním*, str. 26.

¹²⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z. ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*, str. 83.

¹²⁸ MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*, str. 9.

¹²⁹ Srov. Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách § 38.

¹³⁰ MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*, str. 17-18.

na „zařízení pro veřejné, výchovné, církevní a jiné účely“ a byl spojen s budovou, ve které sídlí.¹³¹

Každé dítě potřebuje blízko sebe dospělé vzory stejného pohlaví, se kterými se může identifikovat, stejně tak potřebuje zažívat interakci mezi oběma pohlavími, aby bylo schopno v budoucnu navazovat funkční partnerské vztahy. V sociálních službách však veškerou péči zajišťují převážně ženy. Chlapci jsou tedy velmi znevýhodněni v hledání svých genderových vzorů a autority.¹³²

Formy poskytování sociálních služeb jsou sociální *poradenství*; služby sociální *prevence*, které cílí na předcházení, zmírnění sociálního vyloučení ohrožených osob a služby sociální *péče*. Ty řeší již vzniklé nepříznivé situace a snaží se nabízet adekvátní pomoc v různých oblastech života. V souvislosti s místem poskytování služeb je dělíme na *terénní*, jež jsou zajišťovány v přirozeném sociálním prostředí; *ambulantní* poskytované způsobem příchodu, doprovodu nebo dopravy osoby na určené místo. Tyto služby jsou bez ubytování. Poslední jsou služby *pobytové*, které je možné využívat po delší časový úsek (i celoročně).¹³³

Pro účely této práce podrobněji rozeberu pobytové služby sociální péče. Cílovou skupinu osob s lehkou a střední mírou mentálního postižení. Sociální služby, na které se zaměřím blíže, jsou chráněné bydlení a domov pro osoby se zdravotním postižením.

6.1. Domov pro osoby se zdravotním postižením

V domově pro osoby se zdravotním postižením (DOZP) jsou uživatelům poskytovány základní činnosti jako je: ubytování a strava (včetně diet), pomáhá se jim ve zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, při hygieně, použití WC, při uplatňování práv, při udržování kontaktu se společenským prostředím, jsou jim poskytovány výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti atd. Tato služba je pro lidi se sníženou soběstačností z důvodu zdravotního postižení. Jejich situace přitom vyžaduje pravidelnou pomoc druhé osoby.¹³⁴

¹³¹ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 17.

¹³² Srov. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*, str. 190.

¹³³ Srov. VALENTA, M.; MICHALÍK, J.; LEČBYCH, M. a kol. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*, str. 104.

¹³⁴ Srov. Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách § 48.

6.2. Chráněné bydlení

Je pobytová služba pro dospělé osoby se sníženou soběstačností z důvodu nemoci, kteří potřebují pomoc druhé osoby. Je to celoroční služba, která by ale měla nahrazovat domov. Lidé žijí v běžném bytě nebo domě a za pomoci asistentů dělají dle svých možností běžné práce, jako je praní, vaření, sečení zahrady atd.¹³⁵

Matoušek popisuje chráněné bydlení (CHB) jako místnosti nebo byty, o které se klienti sami starají. Pracovníci ústavu jim pomáhají v případě nutnosti a chodí k nim pouze na krátkou dobu.¹³⁶

Zákon 108/2006 Sb. o sociálních službách popisuje CHB jako pobytovou službu poskytovanou osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení, jejichž stav vyžaduje pomoc druhé osoby. Základní činnosti, které jsou uživatelům CHB poskytovány jsou stejné jako na DOZP s tím rozdílem, že u CHB se předpokládá samostatnost uživatelů v hygienické péči a v péči o vlastní osobu, zajišťuje se jim proto pomoc v chodu domácnosti.¹³⁷

Poskytované činnosti jsou blíže popsány ve vyhlášce 505/2006 Sb, která provádí zákon o sociálních službách¹³⁸. Obě uvedené pobytové sociální služby jsou v základu poskytování svých služeb stejné. Rozdíl je především v míře podpory uživatelů těchto dvou služeb. V jejich schopnostech, dovednostech, zdravotním stavu. CHB je pro cílovou skupinu uživatelů spíše s lehkou mírou mentálního postižení. DOZP je pro ty, co mají střední až těžkou míru podpory, jsou závislí na pomoc druhé osoby ve většině běžných denních úkonů.

7. Ústavní péče

„Být někde doma znamená být v prostředí, které cítíme jako svoje, to pravé, to normální...“ Ústavní péče je tedy vždy pouze snahou o umělý domov.¹³⁹

¹³⁵ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 177-178.

¹³⁶ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 71.

¹³⁷ Srov. Zákon č. 108/2006 Sb. *o sociálních službách* § 51.

¹³⁸ Srov. Vyhláška 505/2006 Sb. *kteřou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách která provádí zákon o sociálních službách* § 14, 17.

¹³⁹ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 20.

7.1. Ústav

Matoušek ve své knize z roku 1999 popisuje ústav jako místo, kde kolektiv zaměstnanců pečuje o skupinu lidí s hendikepem, pro které je ústav mnohdy přechodnou nebo trvalou náhradou domova. Ústav označuje místem s vlastním řádem, pravidly a omezeními.¹⁴⁰ Místo, kde se pečující osoby střídají na směny, klient nemá soukromí, protože pokoj s ním sdílí dalších několik osob. Neustále se musí přizpůsobovat dennímu režimu.¹⁴¹

První ústavní organizace vznikaly na konci 17. a na začátku 18. století. V té době byli lidé s duševním onemocněním, s mentální retardací nebo kriminálníci ze společnosti vylučováni a umisťováni do ústavů, kam dle standardního názoru společnosti „patřili“. Tyto ústavy nebyly z počátku rozlišovány. V 19. století se ústavy mění do podob, které známe do dnes. Vznikly názvy jako starobinec, chudobinec, sirotčinec polepšovna apod. Na přelomu 19. a 20. století se přeorientovalo vnímání společnosti na zájmy klientů, poskytování potřebné péče a podporování vztahů s jeho rodinou a blízkými lidmi. Koncem 20. století se začalo ustupovat od jejich vylučování. V dnešní době pak roste tendence pracovat s klientem v jeho přirozeném prostředí a ustupuje se proto od umělého ústavního prostředí. Ústavní zařízení se zmenšují, klienti jsou běžně zapojováni do kulturních akcí v komunitě.¹⁴²

7.1.1. Tři hlavní funkce ústavu

Pro ústavy, jako je právě zařízení pro lidi s mentálním, tělesným nebo smyslovým hendikepem, domov pro seniory, dětský domov apod., je nejdůležitější funkcí **podpora a péče**. Tato zařízení poskytují svým klientům péči a zázemí, kterého by se jim jinak nedostalo. Kvalita jejich života by bez této pomoci v mnoha případech byla velmi nízká. Pro některé je ústavní péče jednou z možností a pro někoho jedinou možností. Druhou funkcí ústavů je **výchova, léčba a resocializace**. Především pak v ústavech, jako je například nemocnice či rehabilitační centrum atd. Předpokládá se, že společným úsilím a snahou klient z ústavu odejde a jeho stav se změní. Třetí funkce je popsána jako **ochrana společnosti** před lidmi na okraji společnosti (vězni, cizinci, psychiatricky nemocní lidé). Funkce je tedy vyloučení, omezení a represe. Podle tohoto výčtu je

¹⁴⁰ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 17, 21.

¹⁴¹ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 122.

¹⁴² Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 26-35.

zřejmé, že každý ústav má jistý účel. Lze ale předpokládat, že výše sepsané funkce jsou vlastní každému z nich.¹⁴³

7.2. Výchova v ústavní péči

„Domov se dá definovat jako místo, kde nejvíce můžeme být sami sebou a nejméně musíme dodržovat konvenci svých společenských rolí. V tomto smyslu ústav domovem téměř nikdy není.“¹⁴⁴

Děti, které byly separovány od svých rodičů ihned po porodu a nejsou vychovávány v rodině, si mohou nést důsledky ústavní výchovy. Jsou významně ohroženy deprivacním syndromem. Jsou to děti vychovávány ve velkých skupinách, jejichž pečující se často mění a nemají čas věnovat se v dostatečné míře jednotlivci. Děti nemají dostatek podnětů a strádají. Tyto děti jsou často považovány, ve srovnání se svými vrstevníky, za pomalé, bez nadání nebo úzkostné.¹⁴⁵ Děti vychovávané v ústavech mají v životě větší problémy s adekvátními reakcemi na ostatní, a také s navazováním vztahů, nejen těch citových. Na jejich chování i vývoj má velký vliv nedostatek citové vazby v ranném dětství.¹⁴⁶

Děti, které od brzkého věku vyrůstaly v ústavech a duševně strádaly, lze popsat jako takové, které jsou apatické a pasivní, častěji ve vývoji zaostávají a ty, které naopak zvyšují nároky na pozornost a lásku provokací, naschvály či agresí.¹⁴⁷ Platí to, jak u zdravých dětí, tak u dětí s hendikepem.

Ústavní péči popisuje Matoušek jako místo, kde je zaměstnaná skupina profesionálů, kteří zde pečují o lidi s hendikepem. Pro zaměstnance je ústav místo výkonu práce a obyvatelé ústavu, tedy klienti, jsou objekty jejich práce. Pro klienty je to ale místo, které jim dočasně nebo trvale nahrazuje domov a rodinu. I když ústav k rodině můžeme přirovnat, rodinou být nemá a být nemůže.¹⁴⁸

¹⁴³ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 22-23.

¹⁴⁴ VENGLÁŘOVÁ, M.; EISNER, P. *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, str. 122.

¹⁴⁵ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 63-65.

¹⁴⁶ MURRAY, L. *Psychologie malých dětí: Jak vztahy podporují vývoj dětí od narození do dvou let*, str. 125.

¹⁴⁷ Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, str. 51.

¹⁴⁸ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 17.

Výchova v rodině je velmi náročná. Existuje proto spousta organizací, které mohou rodinám při výchově a vývoji dítěte pomáhat a podporovat je. Rodiče tak nerezignují ve své roli a dítě vyrůstá v rodinném prostředí. Jsou to služby jako osobní asistence, denní stacionáře, odlehčovací služby atd.

Ústavní výchova je rozdělena na ústavy denní, týdenní a celoroční. Denní ústavy, tedy stacionáře suplují pro dospělé činnost chráněného pracoviště, u dětí pak zastupují funkci školy a školky. Týdenní zařízení je kompromisem mezi rodinou a ústavní péčí. Rodiče přes týden chodí do práce, žijí běžný život, o víkendu se pak starají o postižené dítě a umožňují mu tak stálý kontakt s rodinným prostředím. Dítě se tak v týdnu těší na rodiče a o víkendu zase na kamarády ze zařízení.¹⁴⁹

Pokud hovoříme o celoroční péči, jde o ústavy sociální péče pro lidi s mentálním hendikepem. Ty zajišťují svým klientům kromě ubytování i celodenní stravu, zdravotní péči, volnočasové aktivity, rehabilitace, terapie. Když se dítě, potažmo dospělý, dostane do celoroční služby, jde často o velmi vážné rozhodnutí. Tato situace nastává tehdy, je-li péče natolik psychicky i fyzicky náročná, že není nadále možná. Časová náročnost se promítá do rodinného života, do výchovy sourozenců postiženého dítěte, do partnerských vztahů. Situace může způsobit rozpad rodiny a ekonomické problémy, a tak se umístění do celoroční ústavní péče stává mnohdy jediným možným řešením. V tomto případě ale zůstává většina rodin v pravidelném kontaktu s dítětem (členem rodiny).¹⁵⁰

V posledních letech se ale čím dál častěji objevují kritici a odpůrci ústavních zařízení. Trendem ve světě je odklonění se od ústavní péče ve velkokapacitních zařízeních a směřování k malým zařízením, jako jsou rodinné domy nebo byty v běžné zástavbě, kde žije jen několik málo lidí s podobnými potřebami a žijí zde s pomocí pečovateli nebo osobních asistentů.¹⁵¹ Tento proces je nazván jako Transformace sociálních služeb.

¹⁴⁹ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 137.

¹⁵⁰ Srov. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 137.

¹⁵¹ Srov. ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 137-138.

7.3. Transformace sociálních služeb

Transformace sociálních služeb je integrací lidí s mentálním postižením do běžné společnosti. Cílem integrace: „...je umožnit postiženým lidem žít uvnitř lidské společnosti, nikoliv na jejím okraji, a mít možnost zapojit se podle svých schopností do různých typů sociálních aktivit¹⁵².“ Integrace má ale své limity. Plné integrace do společnosti jsou schopni ti, kteří mají lehké mentální postižení.¹⁵³

7.4. Pracovník v sociálních službách

Novorozenec je zcela závislý na péči svého okolí a způsob této péče se hluboce podepisuje na jeho budoucím vývoji. Proto je pro dítě zásadní brzký blízký vztah s citovou vazbou k člověku nebo lidem, jenž se o něj starají. Tato vazba je jedinečná a odlišná od jiných vztahů (např. s kamarády) dítěte, protože je spjata s emoční i fyzickou zranitelností a závislostí dítěte.¹⁵⁴ Je možné takový vztah zajistit dítěti v ústavní péči?

Vztah klienta a pracovníka v sociálních službách, můžeme mu říkat vychovatel/ka nebo ošetřovatele/ka, asistent/ka, je profesionální a jsou mezi nimi jasně dané hranice. Žena, která se o klienta stará, není ani matkou, ani učitelkou klienta, pouze ji v něčem může připomínat. Matka není za svoji mateřskou úlohu placena a nevykonává ji pouze pár hodin denně.¹⁵⁵

Pracovník v sociálních službách, člověk, který se o lidi stará napříč sociálními službami, je profesionálem, jenž má život klienta pozitivně ovlivňovat, má ho vést k co nejvyšší míře samostatnosti, posilovat jeho schopnosti, dovednosti a pomáhat mu bránit jeho práva. Důležité je, že právě pracovník v sociálních službách je mnohdy jeden z mála, ne-li jediný, kdo klienta chápe, umí s ním efektivně komunikovat, správně reflektovat jeho potřeby. Aby byl pracovník skutečným profesionálem, je třeba, aby člověka s postižením vnímal zároveň i jako pohlavní bytost se všemi jeho potřebami. Měl by chránit jeho soukromí a být k němu loajální. Pokud klient není takto respektován, může

¹⁵² ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 139.

¹⁵³ Srov. ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*, str. 139.

¹⁵⁴ Srov. MURRAY, L. *Psychologie malých dětí: Jak vztahy podporují vývoj dětí od narození do dvou let*, str. 91.

¹⁵⁵ Srov. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*, str. 122.

to negativně ovlivňovat kvalitu jeho života, a především pak jeho vnímání sebe sama. Vnímání sebe samého totiž velmi záleží na přístupu, který k člověku přichází zvenčí, ať už z poskytované sociální služby, rodiny nebo jiné instituce, např. školy.¹⁵⁶

V zařízení sociálních služeb, ve kterém bude probíhat výzkum k této práci je nyní ve všech komunitních domácnostech na službě domov pro osoby se zdravotním postižením (DOZP) celkem 66 klientů, 19 mužů a 47 žen. Na službě chráněné bydlení (CHB) je celkem 46 klientů, 23 žen a 23 mužů. Ve velkém ústavním zařízení bylo až 181 klientů na cca 60 pečujících žen. Od doby vzniku až do roku 1975 byly pečujícími řádové sestry a civilní personál, všechno výhradně ženy. V roce 2006 byl přijat první muž na pozici pečovatele, do té doby zde pracovaly pouze ženy. Dnes tady pracuje na službě DOZP 87 žen a 4 muži. Na službě CHB pracuje 35 žen, muž žádný.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Srov. VENGLÁŘOVÁ, M.; EISNER, P. *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, str. 133-134.

¹⁵⁷ Srov. výroční zpráva 2021 a 2023. – z důvodu anonymity zařízení sociálních služeb neuvádím odkazy

Praktická část

V druhé, praktické části práce odpovídám na hlavní výzkumnou otázku (HVO) diplomové práce, která zní: „*Jak se liší vnímání genderových rolí u lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali v rodinném prostředí a těch, kteří byli vychováni v ústavním zařízení?*“ Popisuji také zvolenou metodu a techniku výzkumu, sběru dat, zvolené respondenty a samotnou realizaci výzkumu.

8. Metodologie výzkumu

V této kapitole se zaměřuji na zvolený výzkum práce, na metodu a techniku sběru dat, na výzkumný vzorek a na hlavní výzkumnou otázku práce a dílčí otázky.

8.1. Výzkumná strategie kvalitativní

Kvalitativní výzkum je uplatňován v mnoha oborech. V sociální sféře je velmi hojně využíván¹⁵⁸. Prací kvalitativního výzkumníka je hledání a analýza informací a vyvození závěrů nad otázkami výzkumu. Setkává se s lidmi, pracuje v terénu. Nevýhodami kvalitativního výzkumu je: jeho výsledky jsou vždy do jisté míry ovlivněny výzkumníkem a jeho subjektivním vnímáním; analýza i sběr dat jsou časově náročnější, než je tomu u výzkumu kvantitativního; kvalitativní výzkum často provádí u nepříliš velké skupiny respondentů (na jednom místě), nemusí být zjištěná skutečnost zobecnitelná na všechny. Naopak výhodami tohoto výzkumu je: získání bohatých dat; velmi podrobného vhledu na zkoumané osoby, skupiny, problematiku v jim přirozeném prostředí; tento výzkum umožňuje navrhnout teorie atd.¹⁵⁹

8.2. Polostrukturovaný rozhovor

Pro výzkum v této práci bude využita metoda rozhovoru a technika polostrukturovaného rozhovoru. Důležité bude časové vymezení celého rozhovoru, obsah otázek a jejich forma a interpretace, aby byly srozumitelné i pro respondenty s mentálním postižením¹⁶⁰.

¹⁵⁸ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, str. 19.

¹⁵⁹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, str. 48, 50.

¹⁶⁰ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, str. 166.

8.3. Výzkumný vzorek

Jedním z kritérií pro výběr respondentů je diagnóza lehké a střední míry mentálního postižení. Dále pak status dospělé osoby ze zařízení pobytových sociálních služeb. Respondenti budou děleni podle toho, kde vyrůstali a byli vychováváni, zda v ústavním zařízení nebo v rodině.

8.4. Výzkumné otázky

Cílem této diplomové práce je najít odpověď na hlavní výzkumnou otázkou (HVO) a tou je: *„Jak se liší vnímání genderových rolí u lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali v rodinném prostředí a těch, kteří byli vychováváni v ústavním zařízení?“*.

Pro zodpovězení HVO jsem vytvořila dílčí výzkumné otázky (DVO), které podložím otázkami použitými v rozhovorech, a tak získám požadovaná data. Otázky do rozhovorů jsou součástí přílohy č. 1.

DVO1: Jaký sociální kontakt v dětství měli dotazovaní s lidmi stejného nebo opačného pohlaví a jaké měli vzory mužských a ženských rolí?

DVO2: Jak vnímají dotazovaní typické činnosti, a zaměstnání pro muže a pro ženy?

DVO3: Jaké rozdíly vnímají dotazovaní mezi muži a ženami a jejich vlastnostmi?

DVO4: Jaké běžné každodenní činnosti a volnočasové aktivity dotazovaní preferují?

DVO1 cílí na mapování dětství dotazovaných. Zaměřuje se na osoby, se kterými dotazovaní vyrůstali, na osoby, které se o dotazované starali, byli s nimi v pravidelném kontaktu, a měli tak účast na jejich výchově a mohli jim být vzorem.

DVO2 zjišťuje shody a odlišnosti v typických činnostech či zaměstnáních pro muže a ženy.

DVO3 zkoumá vnímání obecných rozdílů mezi pohlavími z pohledu respondentů. To, jak a podle čeho rozeznávají muže a ženy a jejich vlastnosti.

DVO4 se ptá na osobní preference dotazovaných. Ptá se na volný čas a každodenní činnosti, které je baví, a které dělají rádi.

8.5. Realizace výzkumu a jeho etické hledisko

Všechny rozhovory byly realizovány v komunitních domácnostech v přirozeném prostředí respondentů. Konaly se v soukromí. V některých případech byla u rozhovoru

přítomna další osoba, tedy sociální pracovníce nebo pracovník v sociálních službách, které dotazovaný/á dobře zná a je s nimi v pravidelném kontaktu. Byly tak odbourány případné obavy. Přítomný pracovník taktéž mohl pomoci dotazované/mu v pochopení pokládaných otázek a mohl ho/ji podpořit v zodpovězení položených otázek. To se ale příliš nedělo. Se souhlasem všech zúčastněných osob mají celé rozhovory zvukový záznam a přepis. Tento souhlas byl zaznamenán před začátkem rozhovoru právě na nahrávkách. Pro zachování anonymity byla jména zúčastněných nahrazena přiřazenými čísly a písmeny. V případě specifických informací, které by mohli respondentů nebo někoho z jeho okolí identifikovat, byly tyto informace v prepisech vynechány. Nahrávky uslyším pouze já, jako autorka práce. Po dokončení práce budou všechny záznamy a přepisy znehodnoceny.

8.6. Limity realizace výzkumu

Za limit považuji to, že velkou část respondentů znám osobně, což by mohlo ovlivnit interpretaci dat. Dalším limitem jsou i omezené komunikační schopnosti některých respondentů.

9. Analýza a interpretace dat

V této kapitole bude zodpovězena hlavní výzkumná otázka pomocí analýzy získaných informací ze všech rozhovorů.

Pro přehlednost byli respondenti rozděleni podle:

- **Místa, kde vyrůstali**

U= vyrůstal v ústavní péči

R= vyrůstal v rodině

- **Potřebné míry podpory**

C= klient/ka chráněného bydlení

D= klient/ka domova pro osoby se zdravotním postižením

- **Pohlaví**

M= muž

Z= žena

Bylo realizováno celkem 35 rozhovorů. Do diplomové práce bylo nakonec použito pouze 27 rozhovorů. Zbýlých 8 nebylo relevantních. Věk respondentů byl v rozmezí 26 let až 72 let. Respondentů mužského pohlaví bylo 12 a ženského pohlaví bylo 15. Sedm mužů a sedm žen vyrůstalo od dětství v ústavní péči. Pět mužů a osm žen strávilo dětství v rodině a do ústavní péče nastoupilo až v průběhu dospívání.

9.1. DVO1: Sociální kontakt a genderové role v dětství

Ústavní péče

Od respondentů, kteří žili od útlého věku prakticky celé své dětství ve velkém ústavním zařízení, jsem se dozvěděla, že muži a ženy byli rozděleni a nežili na stejném patře. Pečující byli do nedávna pouze ženy. Respondent UCM1 na otázky: „*S kým jste žil/a v ústavním zařízení?*“ a „*Kdo se o Vás v ústavním zařízení staral a poskytoval Vám podporu?*“, odpověděl: „...*na osmičce (oddělení), byli jsme tam kluci, staraly se o nás sestřičky...Holky bydlely nahoře.*“. Respondent UCM2 řekl, že bydlel na devátém oddělení s pouze s muži a měl jednoho spolubydlícího. Staraly se tam o ně pouze ženy. UCM3 taktéž potvrdil, že bydlel na oddělení pouze s muži (chlapci) a staraly se o něj jenom ženy. UCM4 na otázku s kým žil v ústavním zařízení, odpověděl: „*No, dole jsme byli jenom kluci, nahoře byly holky, to bylo rozdělený.*“. Rozdělení mužů a žen podle pater a oddělení potvrdily i starší respondentky UCZ1 a UCZ2. UCZ2 si nebyla jistá tím, zda v ústavu dříve pracovali nějakí muži. Hrabat listů do parku nebo na procházky chodila se ženami (pracovnicemi).

UCM5 jsem se zeptala, jak dlouho v domově (ústavu) žije. Odpověděl: „*Ještě tady byly řádový sestry. Přišel jsem ve (ukazuje na prstech číslo tři) 3 roky.*“ UCM5, podobně jako UCM1, 2, 6 a 7 byli pak jako starší chlapeci zapojováni do činností s jedinými muži, kteří v ústavu pracovali, s pracovníky údržby. Všichni respondenti muži z ústavní péče chodili také do školy, která byla součástí budov ústavu. UCM4 to popsal následovně: „*Jo, chodil jsem do školy. Když byl starej zámeček, tak jsme chodili do starý školy, potom se zbourala kůlna, stavěla se nová kuchyň a chodili jsme do nový školy.*“. Doplnil také, že školu navštěvovali dohromady s dívkami. Později je učil kromě žen učitelek i jeden muž.

UCZ4 řekla, že bydlela v ústavu s dalšími dívkami. Chlapce prý potkávala venku při práci. A kdo se tam o ni staral? „*No, ženský, sestřičky.*“, sdělila rázně. „*Dříve jsem byla*

na oddělení 5...Bydlela jsem tam s holkama, no a nebyli tam chlapi, žádný.“, sdělila UCZ7.

Péče v rodině

RCZ1 bydlela do dvanácti let s matkou, bratrem a sestrou. Jsou stále v kontaktu, pravidelně za rodinou jezdí, navštěvuje i širší rodinu. Svě dětství popsat nedokázala. Stejně tak i RCZ3 žila s rodiči a sourozenci. Do domova přišla během dospívání a se svojí rodinou, dnes už pouze se sourozenci a jejich rodinami, se navštěvují. Má přítele, se kterým nyní žije ve společné domácnosti. RCZ4 má taktéž partnera. Naopak není v kontaktu už s nikým z rodiny, do Domova přišla jako dospělá. Z dětství nevzpomíná ráda na rodiče, zmiňuje především svoji babičku. Ani RDZ3 již není s nikým z rodiny v kontaktu (rodiče zemřeli). Vzpomínala: „*Pepa, to byl můj kluk, chodili jsme na zábavy.*“.

RCZ2 je v Domově teprve krátce. Do nedávna žila s oběma rodiči, sestrami a prarodiči. S rodinou mají velmi pevné vazby. Chodila do několika škol, ze kterých má několik přátel, se kterými udržuje sociální kontakt. Má přítele. RCZ5 žila v rodině taktéž do dospělosti. I dnes s rodinou tráví několik měsíců v roce, říká: „*Vždycky jsme byly já, maminka, tatínek a pes* (smích).“. RDZ1 a RDZ2 žily v rodinách poměrně krátce cca do 6 až 7 let. Skoro nic si z rodiny nepamatují.

RCM1 popsal, že žil v rodině pouze s matkou. S domácími pracemi jí nepomáhal, protože měl „*víc takový toulání*“, také chodil do práce na družstvo, kde pracoval v mužském kolektivu. Chvilu žil sám na družstevním bytě a měl pět let přítelkyni. V dospělosti, po příchodu do domova bydlet opět sám, pomáhala mu jeho klíčová pracovnice, žena. Na otázku, zda v ústavu pracoval i s pracovníky údržby, odpověděl: „*Údržbářům jsem pomáhal v dílně, taky na zahradě, ale to jsem dělal se zahradnicí, to sme dělali společně, ale i sám. No většinou jsem pomoh kolem tý zahrádky a takový věci jako, plení, tráva a tak. No a s jedním, co tam měl farmu, tak jsem s ním chodil pomáhat sušit seno.*“.

Naopak RCM2 žil s oběma rodiči a sourozenci. Se všemi z nich je dodnes v kontaktu. Vzpomínal: „*Pomáhal jsem tátovi, když přestavoval barák, tak jsem mu očistil nářadí. Nebo jsem se se starším bratrem chodil s tátou do dílny učit se pracovat se dřevem.*“. V ústavu, kam přišel na prahu dospělosti, potom popisuje, že žil na chlapeckém oddělení a dívky potkávali na balkoně. Z lidí, kteří se o něj starali, vyjmenoval několik žen. Otázku

„Takže to byly spíš ženy?“, doplnil: *„Tam v té době nebyli žádní chlapi, jenom údržbáři...a když se chodilo na uhlí, tak chodila větší skupinka kluků pomáhat... Ještě jsem pomáhal kuchařkám se zásobováním. Musel jsem žehlit, uklízet prádlo, vařit kafe...“*. *„A ted' je to jak?“* *„Ted' jsou tady taky jen ženský.“* RCM4 žil také s rodiči a sourozenci asi do deseti let. Doma pracoval s otcem se dřevem, na zahradě. Sourozencům pomáhal s uhlím. Otec chodil do práce do fabriky. Matka byla doma. Později v ústavu jako starší chodil do parku pomáhat pracovníkům údržby. Do té doby pomáhal pečovatelnám, co bylo potřeba. Již v roce 2010 se jako jeden z prvních klientů ústavu se svojí partnerkou odstěhoval do samostatného bytu. Tam se učili především postarat o domácnost, vařit, prát, uklízet. Dále RCM4 vyjádřil přání, že se chce pořádně naučit sekat trávu sekačkou, protože ví, že se to dokáže naučit a myslí si, že by ho to mohlo bavit. S rodinou je stále v kontaktu. RCM3 bydlel s rodinou na vesnici. Na otázku, jestli doma s něčím rodině pomáhal, sdělil: *„Ano, co bylo potřeba, ale většinou jsem pomáhal venku.“* Měl na starost králíky (vyvážení hnoje) a práci kolem dřeva se kterým pomáhal otci, později švagrovi. Jeho sestra naopak dělala doma s matkou nebo sázela pracovala na zahradce.

9.2. DVO2: Ženy a muži v zaměstnání a v běžných činnostech

Otázka: **Jaká práce a jaké zaměstnání je typické častěji pro ženy?** a otázka: **Jaká práce a jaké zaměstnání je typické častěji pro muže?** byla pro některé respondenty těžší, než jsem předpokládala. Jmenované činnosti a zaměstnání se točily nejčastěji kolem domácnosti, zahrady nebo běžně využívaných služeb.

Respondent UCM2 popsal bez váhání jako typicky ženské zaměstnání švadlenu, která vyšívá a plete. Zároveň uvedl, že mezi jeho oblíbené volnočasové aktivity patří pletení čelenek. Stejně tak UCM3 zahrnul pletení mezi své oblíbené aktivity, ale při rozdělování činností pro muže a ženy zařadili oba dva pletení pouze do činností typických pro ženy. UCM1 a UCM4 rovněž zmínili pletení jako oblíbenou činnost, ale při rozdělování činností jej nezařadili ani do jedné ze skupin.

UCM1 nebyl schopen určit práci ani pro jedno pohlaví. Nakonec zmínil zametání, vytírání a otrhávání trávy jako něco, co je spíš pro muže. Dodal, že tyto činnosti on sám dělá. UCM2 jako práci pro muže uvedl práci se dřevem a skládání uhlí, tedy činnosti, se kterými má osobní zkušenost při práci s pracovníky údržby. Dále uvedl řidiče autobusu

a stavitele domu. S těmito zaměstnáními se ve svém životě taktéž setkal. Prodávání v obchodě popsal jako práci pro muže i ženu. Kromě švadleny jako typicky ženskou práci nazval péči o děti. Zároveň uvedl: „*Ženský (míněno asistentky) na nás dohlížijou, že se starají o nás.*“, nic dalšího ho nenapadlo. UCM3 a UCM4 zmínili pro ženy činnosti jako praní a vaření, nakupování, uklízení. UCM3 doplnil pomáhání, tedy činnosti, které na domácnostech dělají asistentky. Pak přidal ještě prodávání potravin a práci v kanceláři (sociální pracovnice). Mužům přiřadil činnosti jako hasič, popelář, bagrista, stavitel, ten, co rozváží letáky. UCM5, který od dětství v ústavu trávil jako jeden z mála čas s pracovníky údržby bez váhání vyjmenoval: „*Chlapi opravujou, chodí do parku vozit lupení, mají fukary na lupení, jsou zedníci, klempíři, dělají střechu, truhláři, staví baráky, sklenáři.*“ Pro ženy byl jeho výčet prací mnohem méně obsáhlý: „*Holky dělají na zahrádce, starají se o děcka, v kanceláři dělají, vaří, prodávají.*“ UCM6, který již několik let žije v bytě v běžné zástavbě, řekl, že podle něj muži běžně řežou pilou, uklízí v kostele, zametají na obci, řídí dopravní prostředky, a také sedí v hospodě na pivě. Ženy prý prodávají v obchodě s potravinami, pečou chleba a rohlíky, jsou na úradě nebo vaří v kuchyni. UCM7 vzpomínal na to, že v mládí v ústavu házel uhlí s pracovníky údržby. Také dodal: „*...Potom já jsem byl, já jsem seděl, jak je vrátnica. Já jsem hlídal barák, dole, barák jsem hlídal celej.*“. Mezi činnosti, zaměstnání, typická pro pohlaví ho napadlo pouze, že: „*Holky jsou v kanceláři.*“, nic dalšího neřekl.

UCZ1 spíše pro ženy určila zaměstnání jako je pedikérka, kadeřnice, masérka. Všechny tyto služby poskytované ženami osobně využívá. Mužům přiřadila řízení hasičského, policejního, záchranářského auta, letadla a vrtulníku. Muži podle ní opravují nábytek, malují pokoje nebo sečou trávu. UCZ1 na podotázku, jestli zkusila někdy něco opravovat, odpověděla: „*Opravovat, to ne, to dělají chlapi. To kluci chodili za nima něco...něco pomáhat, já ne...su holka.*“. UCZ2 shodně odpověděla, že nic neopravuje, že opravují chlapi (muži). UCZ2 sama sebe popsala jako ženu v domácnosti, která se stará o ostatní, pere a skládá prádlo, škrábe brambory, dělá nádobí, povléká postel, vytírá. Všechny tyto činnosti prý dělá ráda a baví jí to. Při otázce na činnosti nebo zaměstnání mužů a žen ale nic neřekla.

Nakupování, vaření a vyšívání zmínila UCZ6. Mluvila i o opravování auta, nevěděla ale, kdo auta opravuje. UCZ3 sice je od dětství v ústavu, ale během dospívání jezdila i za rodinou. Práci žen a mužů uvedla na příkladech svých rodičů: „*Ženský dělají na poli,*

chodí do kravína, maminka taky chodila do kravína, já jsem tam chodila s ní. Musí žehlit prádlo, vařit, uklízet... Chlapi třeba v kovárně, štípat dříví, taky jsem štípala dříví doma s tatínkem... zedničit, zabíjet prase. Mně se zabijačka nelíbila. Zažila jsem ji doma.“. UCZ4 žije již pár let v bytě v běžné zástavbě a pracovala jako uklízečka v několika firmách. Odpověděla následovně: *„Pro chlapi jdou ty náročný profese, pro ženskou úklid.... Může být švadlena, módní návrhářka, může něco vyrábět. Chlap je zemědělec, svářeč, dělník, nebo může zpívat a být zpěvák. Poté pokračovala: „Chlap jezdí traktorem, autobusem, nákladní automobilem, pracuje ve velkých továrnách a vyrábijou tam ty nanoroušky. Chlapi ještě pracujou v autozávodech.“.* UCZ5 popsala ženské činnosti jako jsou úklid a utírání nádobí. Pak plynule pokračovala: *„...já bych se chtěla naučit vařit, chodila bych vařit do hospody. No, nějaká jiná holka by mohla dělat?... Co se ještě tak dělá? Já bych si asi vypěstovala nějaký ovoce, co bych mám ráda, já bych si dělala takový ty smůtýčka. Ty bych si taky dala.“.* Podle vzoru svého otce (k rodičům jezdí pravidelně) popsala, že muž může dělat školníka a starat se o školu, topit nebo pěstovat na zahradě jahody. RCZ2 do domova přišla teprve nedávno. Začala jmenovat zaměstnání pro ženy: *„Učitelka, kadeřnice, kuchařka, cukrářka, uklízečka, sestřička, doktorka.“* Pro muže: *„Ředitel, truhlář, zedník, zahradník, policajt.“* Činnosti a zaměstnání také, stejně jako RCZ5 rozdělila s odkazem na své rodiče: *„No tak, u nás vaří taťka. Ale mamka taky, ale taťku to baví. Taťka chodí na zahrádku. Taťka zalívá květiny, brambory tam sází, mrkve, rajčata. Pak chodí na kešky (míněno geocaching), jezdí. Mamka ta občas hlídá vnoučata, pak chodí do kostela, a je v práci. Mamka dělá ... pořád u počítače.“* RDZ3 se také odkazovala na rodinné příslušníky: *„Maminka moje dělala u krav, táta v cihelně, a brácha zedníka a skladníka. Chlapi doma většinou spravujou auta a na zahradě dělají. Chlap může být malíř. Ženy vaří, pletou, háčkujou, šijou, uklízíjou, brambory škrábou, nádobí, domácnost.“*

UCZ7 řekla: *„Třeba mě by vyhovovalo něco jednoduchýho. Chlapi dělají právě něco těžkýho. Ani už nevím, co je těžká práce. Třeba jako já, já bych potřebovala něco jednoduchýho, protože su holka...“.* Podobně RCZ5 přiřadila těžké práce mužům. Vyjmenovala např. truhláře, kominíka, stavitele, klempíře. Zmínila i zemní práce. Ženy mohou podle ní být uklízečky, doktorky (kožní, zubní) nebo mohou pracovat v kanceláři. Bez váhání řekla: *„Holky dělají okolo domečku, na zahrádce, vaří, perou, uklízíjou, aby bylo všechno v čistotě a takový běžný práce.“.*

RCZ4 váhavě odpověděla: „*Já nevím, co myslíte, no já chodím uklízet. Ženský třeba hrabou nebo zametají, šijou, můžou sázet stromky... Chlapi třeba v lese nebo na střechách nebo zametají, anebo odvážejí popelnice, odpadky. Dál nevím už.*“. RCM4 napadla naopak spousta možností: „*Ženy můžou bej vyučený třeba, třeba dělají švadleny, jo? Jo, nebo můžou bejt vyučený zdravotní sestry, nebo můžou dělat třeba dejme tomu prodavačku v obchodě...No, tak v domácnosti můžou třeba uvařit. Chlap taky může vařit, ženský taky můžou. Můžou prát, žehlit, všechno. Můžou bejt lékařky aji vyučení, doktorky no...(dlouze přemýšlí), v televizi taky můžou bejt, herečky jako nebo chlapi taky...Chlapi myslím, že chlapi můžou dělat třeba takový ty práce, co je pro chlapy, ne? Třeba dělají, třeba spravujou něco, údržbáři něco spravujou, jo. No, že opravujou třeba, co se něco poláme, tak si myslím, že by tohle mohli dělat ti chlapi. Třeba jsou zedníci vyučení, můžou dělat třeba dejme tomu opraváře, nebo elektrikáře aji.... Třeba jsou policajti. Anebo jsou řemeslníci, dělají nějaký řemesla. No, no tak ještě by třeba můžou bejt vyučení třeba doktoři, jako jsou všelijaký tyhle, co oni můžou dělat. Můžou bejt sportovci, prezident taky, všechno možný.*“. RCM3 navíc přidal činnosti pro muže jako jsou jízda traktorem na poli nebo kopání. RCM2 zmínil muže, jako opraváře kotlů, instalátéra, malíře pokojů i ředitele. Stejně tak ženu ředitelku, sociální pracovníci, ekonomku, zdravotní sestru ve zdravotnictví nebo sekretářku. RDZ1 vyjmenovala pro ženy zaměstnání jako: pokladní, prodavačka, sekretářka, průvodčí. Mužům určila, že řídí autobus, vlak, programují, dělají okna, domy. Obrazy malují podle RDZ1 muži i ženy. RDZ2 vyjmenovala pouze činnosti, které dělají asistentky na domácnosti, nic dalšího. RCM1 nevěděl, co má odpovídat, poznamenal pouze, že: „*...chlapi dělají něco třeba ode dřeva...ženský pečujou o děti.*“. Jediné, co řekl na otázku o práci a zaměstnání pro muže a ženy RDM1 bylo: „*H. vytírala, ale jinak nedělají nic, to já, když dělám, tak oni sedí u televize.... žádný práce už nevím (smích).*“. „*A co dělají chlapi za práci teda?*“ „*Chlapi...to nevím!*“ Přitom na otázku: **Co všechno tady v té domácnosti děláš?** sám popsal, že v s asistentkami uklízí, vytírá, utírá prach, nosí dopisy ze schránky, pomáhá na zahradě. Popsal zaměstnání sestry a neteře.

Zkušenosti respondentů se zaměstnáními nejsou příliš velké. Pracovali nebo pracují nejčastěji na pozicích uklízeč/uklízečka, poštovní doručovatel (roznos letáků). Ti méně zdatní pak dochází do chráněných dílen jako dělník/dělnice.

Odpovědi na otázku související s dětstvím, konkrétně pak otázku: **S jakými hračkami si hrají spíše dívky a s jakými častěji chlapci?** byly poměrně jednoznačné.

UCZ4 bez dlouhého přemýšlení řekla: „*Kluci s autama a holky s panenkami, ale někdy je to tak, že i já jsem si hrála s autama. Taky mám plyšáka. Holky mají barbínky, kluci mají stavebnice.*“. UCM1 zase zmínil, že on si hrál jako malý s panenkami. UCZ2 hračky přiřadila oběma pohlavím: „*Kluci si hrajou s panenkami...ano. Holky taky si hrají s panenkami. Chlapeček si hraje s autíčkem, holky si taky hrají s autíčkem, jo.*“. UCM7 pobaveně sdělil: „... *S vláčkem jsem si hrál já. Měl jsem autobus. Jak se to jmenuje, já nevím, stavebnici...Holky si hrají s holkama, no jo (smích).*“. RCZ2 měla jasno: „*Holky s panenkami, kluci s autíčkama. Holky s kočárkami, kluci s míčem. Ale holky taky s míčem. Volejbal, fotbal a házená. To hrají obě pohlaví.*“. Sporty jako fotbal, stolní tenis nebo hokej, zmínil i UCM6, avšak pouze u chlapců. K dívkám přiřadil pouze panenky a kočárky.

9.3. DVO3: Rozdíly mezi muži a ženami

UCM1 popsal rozdíly, které viděl na mě, takže jiné vlasy, nehty, oblečení, šperky. UCM2 popsal rozdílné oblečení a dodal: „*Ženský na nás dohlížijou, že se starají o nás.*“. UCM3 také popsal rozdílné oblečení, kromě toho ale popsal i vzhled. Rozdíly na těle popsat nedokázal. „*Rozdíl mezi ženskou a chlapem? Ženská je rozdíl... Seš štíhlá...Holka má tričko, kalhoty, češe si vlasy, fénuje fénem. Kluci nosí trička, když je teplo, nosí kratšase, hoky nosí sukňe, ženský nosí podprsenky...Má krásný oči, nosí brýle (žena), má náušnice, nehty nalakovaný...Je krásná. je hodná ženská. Chlap je takovej slušnej.*“. Na dotaz, jestli je rozdíl, když jsou muž a žena nazí, odpověděl, že nechodí nazí, že nosí župany. UCM4 pronesl monolog: „*Jak se to pozná? No, že já jsem muž a ty jsi žena...No, že já mám kalhoty a vy máte sukni. Tak třeba vy máte šaty a já mám oblek. No, že já mám třeba fousy a vy je nemáte. No, že já mám batoh a vy máte tu kabelku...*“.

UCM5, stejně jako UCM6, popsal rozdíly v oblečení, dokonce i ve spodním prádle. UCM6 kromě oblečení zmínil i rozdíly na těle, že muž má „*ptáka*“ a žena má „*kozy*“. Vzpomněl si také na to, že ženy si malují obličej.

UCM7 pronesl, že holky a kluci nosí něco jiného (muž kravatu a košili, žena šaty). Se smíchem taky řekl, že není rozdíl v obličejí ani na těle. Doplnil: „*Prostě jsu kluk, no.*“. Podobně RDM1 přesvědčivě naznal, že vypadají stejně a není mezi nimi rozdíl.

UCZ1 vylíčila rozdíly v oblečení, botách nebo špercích. „*Holky nosí šaty, náušnice, řetízky, prstýnky.*“ Zmínila změnu v obličeji a v délce vlasů. Stejně to popsala i UCZ3.

UCZ2 vylíčila: „*...seš holka, že seš Kristýnka...Měla bys vousy jako kluk. P. (muž), má vousy. To je chlap. Holka je I. (žena). I. nemá vousy...Kluci nemají dlouhé vlasy, mají krátké vlasy.*“ A pak dovysvětlila: „*P. můj má dlouhé vlasy. A I. má krátké vlasy.*“

„*Rozdíl je takový, že chlap je chlap a ženská je ženská. Ženská je jinak postavená, má prsa, vagínu, chlap má penis a velký břicho.*“, řekla UCZ4.

Rozdíl u muže a ženy charakterizovala UCZ4 také podle povahy: „*No to poznám podle povahy...Když má dobrou povahu, tak je hodnej, vochotnej, má smysl pro humor. A když je to protivnej chlap, tak řekne, dej mně pokoj a je vztekej a to já nemusím.*“ Chvilí přemýšlela a pokračovala: „*Chlap bere všechno jinak, jinak se chová než ženská. On dělá ty mužský práce, ženská zase ženský práce. Někdy se stane, že to dělají dohromady, když to umí...*“ Oblečení rozdělila pro muže a ženy a naznala, že v něm je velký rozdíl. „*Chlap nemůže nosit dámský a ženská pánský, že jo.*“

Respondentka UCZ5 má zcela jiný pohled na rozdíly mezi ženou a mužem. Řekla: „*...ženská je větší a chlap je menší, tak tohle (smích)...Kluk, to poznáš podle toho, že má největší radost, když jdeš s ním ven. To podle toho poznáš, no...Já si myslím, že každá holka nosí jiný oblečení...*“

Ženská prsa a oblečení uvedla UCZ6 jako jedinou rozdílnou věc.

Křestní jméno, jako poznávací znak, jestli je daná osoba muž nebo žena vylíčila UCZ7. Zmínila rozdíl v oblékání i odlišné pohlavní orgány, které popsala následovně: „*Chlapci mají vocas, takového malýho šulinka a ženský mají kočička.*“ Pohlavní orgány popsala i RDZ1, která vyrůstala v rodině: „*Jeden má piksličku a jeden je camprlík (smích). Holka má prsa, kluk má maličký. Že mají kluci siláka, mají svaly, chlupy na těle. Že chlapi mají krátké vlasy anebo holý, nebo mají... tady to mají ostríhaný a tady mají toho kohoutka (ukazuje). Holky tady to mají dlouhé a tady to mají zapletený, copy...Že tady mají vytetovaný chlapi zvířata, aji vzadu na zádech...Hm, ještě holky mají na sobě kytičky, vytetovaný.*“

RDZ2 vylíčila rozdíly jako prsa a barevné nehty, šaty a boty na podpatku u žen, vousy u mužů. RDZ3 se smíchem vysvětlila: „*Všichni jsou stejní. Ten můj bejvalej je na ženskou (míněno nechal se přeoperovat na ženu)...Ženský vypadají stejně a chlapi taky stejně.*“ Nakonec řekla, že jsou odlišné vlasy, oblečení a způsob chůze.

RCM1 ženu situoval do domácnosti, popsal: „*No, já nevím, jak to vyložit. Ženská nadělá víc práce než chlap. Jako v domácnosti. No, je rozdíl na těle...jiný přirození a tak. No, ženský nosí dámský šaty, chlapi nosí kalhoty a košili. V obličejí je rozdíl, ženský mají jinou tvář. Chlapi mají na tváři vousy.*“.

RCM2 měl na toto téma zcela jasno.

„Jaké jsou podle tebe rozdíly mezi mužem a ženou?“

„*Chlap nemůže rodit, to jsou ženský vlastnosti, chlap ji akorát může přivést do jinýho stavu. Ženská může kojit děti, chlap nemůže.*“

„A ve vzhledu?“

„*Chlap má fousy a ženská ne. Ženská nosí náušnice a chlap ne. Ženská se vdává v bílých šatech a chlap v saku a bílé košili. Ženská může být řádová sestra a chlap farář. Taky může být uklízečka a chlap údržbář. Ženský nosí sukně a chlapi kalhoty, ženský nosí podprsenku a chlapi ne. Ženské chodí v lodičkách na podpatku a chlapi podpatky nenosí...*“

RCM3 jsem se zeptala, jak pozná, že já jsem žena nebo muž? Odpověděl: „*Podle úsměvu...podle těla, vlasů, lakujou se ženský a chlapi si dělají, co chtěou. Ženský nosí prstýnky, chlapi jen když jsou ženatí. Ženský nosí boty s podpatkem. Ženský nosí šaty a kabelku. Ženský mají pleťovou masku, chlapi vousy.*“.

RCM4 měl obavy odpovědět, nakonec se ale rozpovídal. Kromě rozdílů v pohlavních orgánech popsal i rozdíly ve vzhledu, postavě, schopnostech, dokonce i rozdíl v hlase. „*...Já nechcu bejt sprostěj. Tak, ženy mají poprsí, a muži ho nemají. No, tak, no tak, jak bych to řekl, nechcu sprostě mluvit (smích). No tak, muži mají penis, že? A ženy mají úplně něco jinýho.*“ Pokračoval o tom, že ženy mají dlouhé vlasy a muži ne, pak popsal obličej: „*Tak žena má myslím dámskej obličej, nebo něco. No a muž ten má mužskej.*“.

„A co třeba oblečení, je nějaký rozdíl?“

„*Oblečení? No tak jasný, v tom rozdíl je. Ženy třeba nosí sukně, to chlapi nenosí. Šaty nosí třeba ženy, to zas chlapi nenosijou, ti zase nosí pánský oblečení, třeba nosí rifle, rifle můžou aji nosit ženy, ale zase nosí třeba oblek páni, jo, a tohle, pánskej a tak.*“

„A jak jinak bys to mohl poznat, když ne podle oblečení?“

„*No tak to bych třeba podle hlasu. Chlap mluví mužskou řečí a žena zase dámskou...Chlapi jsou větší, ženy jsou o něco menší. Už asi, nebo tak, ještě je rozdíl v tom,*

že ženy nosí dámský kabelky, to chlapi nenesí. V tom je taky rozdíl. No tak, ženy umijou zase, chlapi umijou zas dělat jiný práce, pánský práce a ženy zase háčkují, chlapi umí opravovat...“

Na otázku, jak se pozná, že já jsem žena RCZ1 trefně poznamenala: *„Protože ty jsi Kristýnka – podle jména se to pozná.“* Pokračovala: *„...Holky nosí sukýnky, trička, šaty. Kluci košile, motýlky, saka. Holky mají obličej namazaný krémem, voní se.“* Na doplňující otázku, zda je nějaký rozdíl na těle muže a ženy poznamenala, že nahého muže nikdy neviděla. RCZ2 popsala vnější znaky jako vousy u mužů, u žen zase náušnice a nalakované nehty. *„Ženská nosí culík, ale chlap taky někdy. Podle mluvení poznám, že to je chlap. Podle postavy poznám, kdo je chlap a kdo ženská. No, žena třeba šaty nebo sukni a muž kalhoty, tepláky, anebo košili. Ženská má prsa. Už nevím.“* RCZ3 mezi rozdíly uvedla oblečení a pohlavní orgány muže a ženy. *„Máš prsa...Že chlapi mají penis. Holky mají vaginu. To je asi všechno.“* Informovala také, že by se nikdy nenechala tetovat.

Na otázku: **Jaké jsou podle tebe rozdíly mezi mužem a ženou?** RCZ4 odpověděla: *„To nevím. Já si to nepamatuju (potutelný smích)...Já nechci být sprostá. To nemůžu říct...Holky mají prsa, vagínu (smích)...Kluci mají penis. Protože má jiný chování (míněno muž).“* Dál popsala rozdíl v oblečení. RCZ5 se rozesmála: *„No, promiň... Chlapi mají penis, ženy, holky mají vaginu. Třeba když, řeknu to lidsky, když třeba chtěou čůrat, tak chlapi můžou třeba tam někde za keř a ženy to nemůžou. Chlapi to mají jednoduchý v tomhle tom...Že mají takový ochlupení (smích). Chlapa poznám podle, že má třeba fousy, no, že je fousatej (smích)...Ženy mají prsa a chlapi to nemají.“* Pak zmínila rozdíly v oblečení, že muži nenosí rozhodně sukně. Pokračovala: *„Jednou ve vaření bylo, že taky byly homosexuálové a že vařili, že se měli jako normální život a žili spolu jako žena a muž.“* Nakonec doplnila, že ona je spokojená, tak jak je a že je šťastná.

Vlastnosti

Otázka vlastností mužů a žen nebo vůbec samotných respondentů, byla jednou z nejsložitějších otázek z celého rozhovoru.

RCZ5 na otázku: *„Jaké vlastnosti mají ženy a jaké muži?“*, odpověděla: *„Chlapi jsou tvrdohlaví a ženy mají takovou příjemnou vlastnost. S chlapama je to těžký. Oni přemýšlí jinak, a to nejtěžší zůstane na ženách.“* RCZ4 se zamyslela: *„Někdy jsem kakabus to*

přiznám, někdy vybuchnu, řeknu, že tamto dělat nebudu. Teď jsem klidná, já si připadám, jako bych byla ještě v pubertě, ale v pubertě nejsem.“.

UCZ4: pobaveně naznala: „*Jaká jsem? Normální, upovídaná. Ještě jsem veselá, ráda chodím ven.*“. RCZ1 se širokým úsměvem vykřikla: „*Jsem hodná a nejkrásnější holka na světě (rozhazuje rukama). Mám nový zoubky. Jsem veliká...*“.

RCM2 popsal: „*Chlap je přísněj a drsněj – je to hlava rodiny, bych řekl. A ženská je spíš žena v domácnosti, co se stará o domácnost.*“ O sobě řekl, že je klid'as a pohodář.

RCM4: „*No, já si myslím, že zas tak zlej nejsou... Já jsem takovej veselej. Já jsu spíš společenskej. No, tak, bejval jsem hlasitej, ale už tak moc nejsou. Ještě to používám při zpěvu, ale už tak moc ne. No, to jsem taky bejval výbušný, ale to už taky moc už není. Bejval jsem takovej třeba agresivní, ale to už je všechno pryč, už jsem na tom zapracoval, abych byl dobrej, no...*“.

Dodal, že umí hrát a má nadání na hudbu a talent na kresbu.

RCZ3 se na otázku: **Jaké máš vlastnosti, jaká jsi?** rozpovídala: „*No, někdy se mě nedaří, tak...no, ale špatná nejsou...vono se říká, jak se chováš k druhýmu, tak se chová k tobě.... Tak se chovám pěkně k holkám a vony se ke mně chovají taky pěkně.*“

Rozhovor pokračoval otázkou: „*Jaké vlastnosti mají holky a jaké kluci?*“, řekla: „*Já mám ráda společnost, ženská má ráda víc společnost, chlapi přijdou a chtěou už mít klid...*“.

UCM3 se popsal jako slušný, hodný a veselý. UCZ7 zase následovně: „*Ke všem děčkám jsem milá, jsem hodná a nejsem zlá...*“.

Kromě výše uvedených odpovědí jsem dostala už jen krátký výčet pozitivních vlastností jako: hodný/hodná, šikovný/šikovná, hezký/hezká, pracovitý/líný nebo agresivní/klidný.

9.4. DVO4: Preference každodenních činností a volnočasových aktivit

Čtyři respondenti muži, kteří vyrůstali v ústavní péči, pojmenovali jako svoji oblíbenou volnočasovou činnost pletení. UCM1 a UCM2 sdělili, že je baví ve své domácnosti uklízet, respondent UCM1 má zároveň zaměstnání jako uklízeč a je spokojený. Zároveň ho ve volném čase baví vyrábět z keramiky. Naopak jako činnost, kterou si nebyl jistý byly jakékoliv opravy. UCM1-UCM4 uvedli péči o menší děti (včetně přebalování a mytí) na jiných odděleních jako činnost, se kterou museli běžně pomáhat v dětství a dospívání v ústavu. UCM1 na otázku „*S čím a komu jste pomáhal v ústavním zařízení?*“ odpověděl: „*Pomáhali jsme údržbářům, co chtěli. Myslím, že s trávou. No, my*

jsme tam sušili trávu, pomáhali jsme tam, seno jsme dělali. Aji hrabat listí jsme pomáhali, když chtěli...Chodil jsem taky pomáhat na oddělení. No, krmit, přebalovat...já jsem přebaloval všechny, i krmil všechny kluky.“ UCM3 popisoval: *„...pomáhali jsme sestřičkám, povlékali postele a nosili prádlo do prádelny. Ted' si tady povíkám a uklízím taky“*. Zároveň potvrdil tvrzení UCM1 o tom, že pomáhali s menšími chlapci na jiných odděleních. Dodal také: *„Pomáhali sme se senem.“* UCM2 situaci popsal následovně: *„Pomáhal jsem sestřičkám, jo...pomáhal jsem i údržbářům, pomáhal jsem jim se dřevem, rovnal jsem je. Ještě jsem pomáhal skládat uhlí, ještě jsme chodili hrabat listí.“* UCM6 vzpomínal: *„Nosil jsem kuchařkám bedny s pečivem, udžbářům opravovat...na šestku jsem chodil oblíkat děcka – kluky.“* Rozhodně doplnil: *„Taky jsme uklízeli a taky mě to bavilo, ale s chlapama mě to bavilo víc.“* *„A co děláš ve volném čase?“* *„Chodím do kostela ministrantovat, chodím za hasičama, chodím na procházku, na fotbal se starostou, do hospody...dívám se na zprávy...“* UCM5 od dětství pravidelně pomáhal pracovníkům údržby v dílně nebo v parku, dokonce řídil traktor. Vyjmenoval své oblíbené činnosti: *„V parku hrabu lupení, starám se o zajíce, mám jich pár. Taky mě baví zahrádka...“*

UCZ1 sdělila, že ráda vaří, stejně jako UCZ4. Také si spouští na tabletu různá videa a písničky, dívá se v televizi na seriály nebo pomáhá asistentkám s úklidem. Je také spokojená ve své práci v chráněných dílnách.

UCZ2 prozradila, že ji baví starat se o svoji kamarádku. Když může, tak vyšívá, maluje, hraje oblíbenou stolní hru a dělá mísy z keramiky. UCZ3 smutně konstatovala, že už nezvládá práce např. na zahradě, které ji dříve bavily, a to z důvodu zdravotních problémů, věku. Nyní jsou jejími oblíbenými činnostmi malování a koukání na televizi na pohádky. Stejně to má i UCZ6. UCZ4 si raději čte knihy, nejčastěji o vaření nebo poslouchá písničky oblíbeného interpreta. UCZ5 poznamenala, že se v nové domácnosti naučila třídít a odvážet plasty sama a má z toho radost (je vozíčkářka s omezeným pohybem). Také se stará o rybičky v akváriu. UCZ7 si ve svém volném čase prohlíží panenky a česací hlavy. *„Když nejsou povinnosti, tak si prohlížím hračky, tak to mě baví.“*, řekla. RDZ1 zmínila, že ráda sleduje televizi, u toho háčkuje provázky, kterými oplétá krabice. Televizi sleduje často i RDZ2. RDZ3 nejraději poslouchá hudbu a háčkuje.

RCM4 spoustu svého volného času stráví na počítači. Buďto se věnuje přepisování písní pro svoji kapelu nebo trénuje zpěv a hraní. Uvedl: *Jo, jo, tak co bych tak řekl, no, co by mě bavilo, asi to cvičení na hudební nástroje, píšu texty na počítači, dívám se na videa na internetu nebo se díváme (míněno s partnerkou) třeba, pustíme si nějaký film v neděli, když máme čas...aji máme rádi český filmy. Nebo se deme projít někam na pivo nebo na zmrzlinu, když je teplo...“*. Nakonec rozhodně dodal: *„No, tak to vaření, to mě jako taky hodně baví, jako de mně to, jo!“*. RCM3 naopak pověděl: *„Vaření, to vůbec, ani za nic (smích), to neumím...Baví mě třeba na zahradě, hrabat listí nebo tak. Doma jsem vždycky se švagrem občas chodil na seno nebo do lesa taky občas...Já si občas zajdu na pivko tady, někdy poslouchám písničky, dechovky na nojbuku (míněno notebooku).“* Na notebooku nebo počítači rád tráví čas i RCM2. Volá si přes SKYPE s maminkou, nebo rád něco píše. Zmínil, že získal certifikát z ovládnání počítače. V sobotu vždy nevynechá sledování fotbalového zápasu, v neděli chodí ministrovat do kostela. RCM1 prozradil pouze, že rád čte knihy s náboženskou tematikou.

RCZ2 vyjmenovala činnosti, které dělá ráda. *„Baví mě zpívat, malovat, učím se hrát na kytaru. Baví mě nakupovat, chodit do kina, dělat buchty.... Baví mě vysávání.“* Nakonec doplnila, že nemá práci, ale chtěla by připravovat kávu v kavárně. RCZ3 na sebe prozradila: *„Skládám ráda puzzle a háčkuju. Ráda uklízím. Dneska jsem vynesla i odpadky...Chodím na vycházky, nebo chodím pěšky, to mě baví. Už mě nic nenapadá... Na televizi se dívám, na filmy.“* RCZ4 si ráda čte a kreslí, chodí ven na procházky a cvičí. RCZ5 sdělila: *„Ráda jezdím do kostela na chvály. Taky cvičíme na motomedu. A když je neděle, tak si pustím Noe a koukám na mši a modlím se. Nebo koukám na pohádky.“* Na závěr pronesla: *„Pomáhám holkám tady taky (míněno asistentkám). Jsem vozičkář, ale v ničem mě to neomezuje...“*

10. Diskuse

Problematicke genderových rolí byla věnována pozornost v řadě prací, žádná se však nezaměřila na lidi s mentálním postižením. Výsledky mého kvalitativního výzkumu jsem tedy nemohla porovnat s jinými závěry.

Na základě zjištěných informací z mého výzkumu se výrazně liší **vnímání mužských a ženských vzorů** u respondentů vyrůstajících v rodině a těch, vyrůstajících v ústavní péči. Dívky, které vyrůstaly v ústavní péči, neměly možnost mít v dětství mužský vzor, s muži nebyly v žádném kontaktu, nepotkaly se s nimi. Pokud ano, nebylo to často a šlo pouze o vrstevníky. Chlapci mohli považovat za své vzory pracovníky údržby, se kterými někteří byli v kontaktu, avšak až ve věku, kdy byli schopni s něčím pomoci. Veškerou péči zajišťovaly výhradně ženy, a to jak na dívčích, tak na chlapeckých odděleních. Pečujících žen bylo velké množství a střídaly se. Dá se tak předpokládat, že mít mezi nimi svůj stálý ženský vzor bylo těžké, ne-li nemožné. Ženy byly těmi, kdo vychovával a učil chlapce i dívky. Zde bych ráda zopakovala slova Matouška, že pečující žena, která se stará o klienta není jeho matkou, ani učitelkou, pouze tyto role může připomínat¹⁶¹.

Nikdo z respondentů z ústavní péče při dotazování na dětství a pečující osoby nezmínil například konkrétní osobu z ústavu, na kterou vzpomíná, nebo pro něj byla něčím výjimečná. Respondenti z rodiny mají jasné genderové vzory ve svých rodičích obou pohlaví nebo dalších členech rodiny. Muži vyrůstající v rodině, napodobovali své otce, pracovali s nimi kolem domu, v zahradě, v lese. Zřetelně rozlišují pozici muže a ženy v domácnosti a mimo ni. Stejně to mají i ženy vyrůstající v rodině. Učily se od svých matek, babiček, mají je za vzor ženy, která pečuje o děti a domácnost. Souvisí s tím i **schopnost zařazovat typicky ženské a typicky mužské práce a zaměstnání**. Výčet prací, které jsou schopni přiřadit danému pohlaví respondentů z rodiny, je mnohem obsáhlejší a pestřejší než u těch, kteří prakticky celý život žili v ústavu. Muži a ženy vyrůstající v ústavu mají osobní zkušenosti pouze s několika málo činnostmi pro muže nebo nemají zkušenosti žádné. Činnosti pro ženy chápou především, jako ty, které znají od pečujících žen z každodenního života v ústavním zařízení, později komunitní domácnosti, např. úklid, vaření, přebalování atd. Ti respondenti, kteří sice vyrůstali

¹⁶¹ Srov. MATOUŠEK, O. Ústavní péče, str. 122.

v ústavní péči, ale jsou v pravidelném kontaktu s rodinou, mají více zkušeností, ze kterých čerpají. Zároveň je zřejmé, že přestěhování se do komunitních domácností z ústavu bylo a je velmi přínosné pro respondenty, lidi s mentálním postižením, kteří se tak učí, jak žít „běžným životem“. U těch, kteří prošli transformací jako jedni z prvních, je totiž patrné, že mají větší rozhled, mají více zkušeností a také se lépe začleňují do komunity jako např. UCM6 a UCZ4.

Budeme-li se zabývat **preferencemi a zájmy lidí s mentálním postižením podle toho, v jakém prostředí vyrůstali**, i tady uvidíme rozdíly, především pak u mužů. Ti, kteří vyrůstali v rodině a měli v životě mužský vzor, ti mají zcela odlišné zájmy a představu o naplnění svého volného času než ti, bez mužského vzoru a dostatku zkušeností. Respondenty mužského pohlaví vyrůstající v rodině baví spíš práce venku na zahradě, pracují na počítači, a notebooku, chodí na fotbal, do hospody atd. Respondenti RCM1 a RCM3 potvrdili teorii H. Maříkové, že pracující muž dělá více činností mimo domácnost, zatímco žena naopak v domácnosti¹⁶². Muži do nedávna žijící v ústavu preferují sledování televize, rukodělné činnosti jako je pletení, vyrábění z keramiky nebo úklid. Zajímavé je, že dva respondenti z ústavní péče zahrnuli mezi své oblíbené volnočasové aktivity pletení, ale při rozdělování činností, které mohou dělat muži a ženy, zařadili oba dva pletení do činností typických pouze pro ženy. U žen z obou prostředí jsou vyjmenované zájmy vesměs stejné. Ženy, které vyrůstaly v rodině, popsaly ale více různých zájmů. Tyto rozdíly jsou dány zřejmě prostředím, protože rodina i ústav nabízely zcela jiné podněty a možnosti, jak volný čas trávit. Nutno říci, že v této oblasti hraje roli i věk respondentů a respondentek a jejich fyzické schopnosti.

Jedna z otázek výzkumu se týkala **typických hraček pro dívky a chlapce**. Správný výběr hračky vzhledem k pohlaví tvoří pevný základ správné genderové role¹⁶³. Z odpovědí je zcela zřejmé, že jsou respondenti schopni hračky rozdělit podle genderových stereotypů. Jako typické hračky pro dívky se téměř vždy objevovaly panenky, u chlapeckých hraček to byly auta, a to u všech respondentů, bez ohledu na to, kde vyrůstali. Dalšími častými odpověďmi pro dívčí hračky byly kočárky. U chlapců pak byly po autech nejčastější odpovědi stavebnice nebo kostky, míč a další dopravní hračky, jako traktory, vláčky atd.

¹⁶² Srov. MAŘÍKOVÁ, H. Proměny současné české rodiny: (Rodina-gender-stratifikace), str. 116-120.

¹⁶³ Srov. LIPPA, R. A. Pohlaví: příroda a výchova, str. 247.

Respondenty vyrůstající v rodině napadalo obecně více možných hraček a druhů her pro dívky a chlapce.

Fakt, že se s respondenty znám osobně, mi nakonec pomohl ve způsobu kladení otázek. Zároveň byli respondenti velmi přístupní a otevření těmto, pro ně někdy velmi osobním otázkám, což mě překvapilo. Jednou z těchto otázek byla i ta o rozdílech mezi pohlavími. Základním a univerzálním **rozdílem mezi muži a ženami** je reprodukční proces. Ten v rozhovoru zmínil pouze respondent RCM2. Ostatní respondenti sami sebe uměli určit jako muže nebo ženu. Rozdíly v pohlavních orgánech popsali častěji respondenti vyrůstající v rodině. Jedním z možných důvodů je právě to, že muži (chlapci) a ženy (dívky) v ústavní péči bydleli odděleně. Někteří respondenti pravděpodobně nikdy neviděli nahou osobu opačného pohlaví. Dalším důvodem může být i stud nebo jednoduše nevědomost toho, jak jisté části těla pojmenovat. Především u těch respondentů, kteří žijí s partnerem/partnerkou mě tedy napadla otázka k dalšímu výzkumu: Jak lidé s MP vnímají sexualitu a vztahy?

Oblečení pro muže a ženu rozlišili kromě respondenta RDM1 všichni. Tento vnější znak je pro lidi s mentálním postižením snadno pochopitelný. Oblečení je běžnou součástí každého dne, a tak byli respondenti schopni rozlišit ho nejen podle pohlaví, ale někteří také podle počasí či příležitosti (svatba, ples...). Kromě jiného oblečení a bot, byly rozdílně popisovány šperky, u žen byl zmíněn make-up, nalakované nehty. U mužů vousy, svaly. RDZ1 popsala dokonce rozdílné motivy pro tetování. Muži prý mají zvířecí motivy, ženy květinové. Dva respondenti určili rozdíl podle mužského nebo ženského jména. Rozdíl v délce vlasů byl častou odpovědí. Přestože většina respondentek žen má krátké vlasy, ony i respondenti muži vždy uvedli, že krátké vlasy má muž, žena naopak dlouhé. Respondentka UCZ2 taktéž řekla, že muži mají krátké vlasy a ženy naopak. Následovně uvedla příklad ze svého okolí, kde má muž dlouhé vlasy a žena krátké. Jde zřejmě o výchovou naučený genderový stereotyp.

Stereotypy pohlavních rolí určují vlastnosti typické pro ženy i muže, často jsou si vzájemnými protiklady. **Porovnání typických vlastností** bylo jednou z nejsložitějších částí výzkumu. Při realizaci výzkumu jsem vnímala omezenou slovní zásobu respondentů a u některých i špatnou výslovnost. Při rozhovorech tak trvalo někdy déle, než jsme si porozuměli. Velká část respondentů nevěděla, co vůbec vlastnosti jsou, ani jak sami sebe

nebo někoho jiného popsat pomocí vlastností. Často se objevovaly, a to především u respondentů vyrůstajících v ústavní péči, čtyři vlastnosti: hodný/hodná, šikovný/šikovná, hezký/hezká, pracovitý/pracovitá. Všechny tyto vlastnosti jsou společností pozitivně hodnocené, těmto vlastnostem všichni rozumí, znají je, pravděpodobně je i slýchávají např. od pečujících. Dva respondenti z ústavní péče a šest respondentů vyrůstajících v rodině byli schopni zařadit další vlastnosti podle genderového stereotypu, a to buďto sobě nebo obecně muži či ženě. Muže popsali jako tvrdohlavého, drsného, přísného, výbušného agresivního, společenského, hlasitého a slušného. Ženu jako příjemnou, upovídanou, krásnou, pečující, společenskou a milou. Tento výčet odpovídá i seznamu vlastností podle psychologa H. Kastena, který byl použit v teoretické části práce.

11. Závěr

V teoretické části jsem vymezila základní pojmy pro tuto práci. Popsala jsem především pojetí genderu a pohlaví. Zaměřila jsem se na genderovou identitu, genderové role a s tím související genderové stereotypy. Podrobněji jsem rozebrala feminitu, maskulinitu, vlastnosti, emoce a zájmy. Poté jsem psala o mentálním postižení a jeho dělení. Navázala jsem rodinou a výchovou v ní a snažila jsem se představit ústavní péči a sociální služby, ve kterých následovně probíhal můj výzkum. Praktickou část jsem věnovala právě tomuto výzkumu, analýze a interpretaci získaných dat. Mým cílem bylo získat odpověď na hlavní výzkumnou otázku, která zní: Jak se liší vnímání genderových rolí u lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali v rodinném prostředí a těch, kteří byli vychováváni v ústavním zařízení? Snažila jsem se tedy zjistit, popsat a porovnat rozdíly ve vnímání genderových rolí lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali a byli vychováváni v rodině a těch, kteří vyrůstali a byli vychováváni v ústavní péči. Genderová role je vyjádřením toho, kým jsme.

Respondenti, kteří prožili své dětství v rodině, měli možnost být v kontaktu s rolí muže i s rolí ženy a identifikovat se s rolí jejich genderu. Mají tak jasnější představu o rozdílech mužů a žen, a to jak těch viditelných, tak těch skrytých. Chápu, co jsou vlastnosti mužů a žen, dokážou je popsat a zařadit k jednotlivým pohlavím podle genderového stereotypu. Stejně tak zaměstnání umí rozdělit podle druhu práce pro obě pohlaví. Výčet druhů zaměstnání a činností je poměrně široký, stejně tak i jejich volnočasové aktivity a zájmy mají širší záběr, než je tomu u respondentů vyrůstajících v ústavu.

Nemá-li dítě možnost identifikovat se s dospělým stejného pohlaví, identifikuje se svými zájmy a chováním s osobou opačného pohlaví. Pokud je dítě bez kontaktu s dospělým opačného pohlaví, je ochuzeno o model jeho role.¹⁶⁴ To se potvrzuje u respondentů vyrůstajících v ústavní péči. Mají velmi omezenou představu toho, jaká práce a zaměstnání přísluší kterému genderu. Čerpají především ze svých zkušeností z ústavu a komunitní domácnosti. Jde tedy především o činnosti související s domácností nebo o zaměstnáními, se kterými se respondenti setkávají v rámci dostupných služeb (kadeřnice, pedikérka, masérka, řidič autobusu atd.). Vlastnosti určující muže a ženy tito

¹⁶⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie, str. 117.

respondenti prakticky nerozlišují. Muži i ženy se popisují stejně, jako hodní, šikovní atd. Rozeznávají především ty rozdíly mezi mužem a ženou, které mohou na první pohled pozorovat. Ti, kteří již delší dobu žijí v komunitní domácnosti a chodí do zaměstnání, jsou více orientovaní.

11.1. Doporučení pro praxi

Jedním z mých doporučení pro praxi je zaměřit se na možnosti získat do týmů pečujících osob na jednotlivé komunitní domácnosti domova další pečovatele muže. Zásadní je také to, aby klienti žili v genderově smíšených komunitních domácnostech. Genderově vyvážená domácnost, jak klientsky, tak zaměstnanecky umožní klientům více rozlišovat rozdíly mezi muži a ženami. Budou mít více možností diferencovat se i v nabízených pracích a činnostech.

Neméně důležité je také navazování neformálních vztahů s okolní komunitou, hledání přátel a nových spoluprací, zaměstnání. To vše může klienty posouvat dál a rozšiřovat jejich obzory v oblasti genderových rolí.

Jako nejdůležitější se mi jeví zaměřit se při práci s klienty na vnímání sebe sama, své osoby. Klientům je třeba dávat zpětnou vazbu, na to, jak je vnímá pracovník, jak na něj působí, popisovat jim jejich vlastnosti. Stejně tak by bylo dobré věnovat pozornost tomu, jak klienti chápou svoji sexualitu. Doporučuji také oslovit odborníka na tuto problematiku.

12. Seznam použitých zdrojů

Knižní zdroje:

ČADILOVÁ, Věra; JŮN Hynek; THOROVÁ Kateřina. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-319-2.

FITZNEROVÁ, Ivana. *Máme dítě s handicapem*. Praha: Portál, 2010. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-663-6.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualizované vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.

JAMES, Sharon. *Genderová ideologie: co všichni potřebují vědět?* Žandov: Poutníkova četba, 2022. ISBN 978-80-87606-51-3.

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.

JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2284-9.

KASTEN, Hartmut. *Ženy-muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-145-X.

KLENKOVÁ, Jiřina. *Možnosti stimulace preverbálních a verbálních schopností vývojově postižených dětí*. Brno: Paido, 2000. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-91-5.

LIPPA, Richard A. *Pohlaví: příroda a výchova*. Galileo. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1719-2.

MARKOVÁ, Zdeňka a Ljuba STŘEDOVÁ. *Mentálně postižené dítě v rodině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. Knihnice speciální pedagogiky. ISBN neuvedeno.

MAŘÍKOVÁ, Hana; ČERMÁKOVÁ, Marie; ŠANDEROVÁ, Jadwiga; TUČEK Milan. *Proměny současné české rodiny: (Rodina-gender-stratifikace)*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-93-1.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 6. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0519-7.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*. 3. přeprac. vyd. Jinočany: H&H, 2001. ISBN 80-86022-92-7.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-797-7.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-310-9.

MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Vyd. 2. přeprac. a rozš. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-85850-76-1.

MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2. přeprac. Vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. Základy sociologie. ISBN 80-86429-05-9.

MURRAY, Lynne. *Psychologie malých dětí: jak vztahy podporují vývoj dětí od narození do dvou let*. Přeložil Viola SOMOGYI. V Praze: Stanislav Juhaňák-Triton, 2016. ISBN 978-80-7553-011-0.

NOVOSAD, Libor. *Základy speciálního poradenství: struktura a formy poradenské pomoci lidem se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-197-5.

OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Praha: Portál, 2000. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7178-506-7.

ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, Iva. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. 3. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2006. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-060-7.

VÁGNEROVÁ, Marie; HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana; ŠTĚCH, Stanislav. *Psychologie handicapu*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-7184-929-4

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-317-2.

VALENTA, Milan; MICHALÍK, Jan; LEČBYCH, Martin a kol. *Mentální postižení v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Psyché (Grada). Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3829-1.

VENGLÁŘOVÁ, Martina a Petr EISNER. *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0373-5.

ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia, 2009. Průhledy (Academia). ISBN 978-80-200-1752-9.

Legislativní zdroje:

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 14.3.2006 [online].

Dostupné na WWW:

<https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/zakon_108_2006.pdf/1a87d9ef-d1df-33fc-35fa-b98714ceba87>

Vyhláška 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, ve znění platném k 15.11.2006 [online].

Dostupné na WWW:

<https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/vyhlaska_505_2006.pdf/fefe18f5-79e6-ff87-b9a1-7c680693eb0f>

13. Seznam zkratek

LGBT (LGBTQIA) - zkratka pro menšinu sexuálních a genderových identit zahrnující lesby, gaye, bisexuály, transgender, queer, intersexuální a asexuální osoby

MR – mentální retardace

DOZP – domov pro osoby se zdravotním postižením

CHB – chráněné bydlení

14. Přílohy

Příloha I. - Otázky na rozhovory

1. Jak dlouho bydlíte v této komunitní domácnosti?
2. S kým tady žijete? Kdo se tady o Vás stará?
3. Jaké práce v domácnosti a kolem ní Vás baví?
4. Co děláte ve volném čase? Jaké máte koníčky?
5. Máte zaměstnání? Jaké?
6. Jaké máte vlastnosti, jaký/á jste? Jaké jsou ženy? Jací jsou muži?
7. Jak dlouho jste klientem/klientkou tohoto domova?
8. Kolik Vám bylo let, když jste přišel/přišla do domova?
9. S kým jste žil/a v rodině (rodiče, prarodiče, sourozenci...)?
10. Kdo Vás doma navštěvoval? S kým jste byl/a v kontaktu?
11. Chodil/a jste do školy nebo nějaké instituce?
12. S čím a komu jste doma v rodině pomáhal/a (v domácnosti, na zahradě...)?
13. Jak to bylo předtím v ústavním zařízení, kdo se tam o Vás staral?
14. S kým jste žil/a v ústavním zařízení?
15. Kdo se o vás v ústavním zařízení staral a poskytoval vám podporu?
16. Kdo Vás v ústavním zařízení navštěvoval?
17. S čím a komu jste pomáhal/a v ústavním zařízení?
18. Chodil/a jste po tu dobu do práce? Kde jste pracoval/a?
19. S jakými hračkami si hrají spíše dívky a s jakými častěji chlapci?
20. Jaká práce a jaké zaměstnání je typické častěji pro ženy?
21. Jaká práce a jaké zaměstnání je typické častěji pro muže?
22. Jaké jsou rozdíly mezi muži a ženami?

15. Abstrakt

HARISOVÁ, K. *Genderové role u lidí s mentálním postižením vyrůstajících v rodině nebo ústavní péči*. České Budějovice 2024. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra sociální práce. Vedoucí práce K. Diallo.

Klíčová slova: mentální postižení, genderové role, genderová identita, rodina, domácí péče, ústavní péče

Práce se zabývá vnímáním genderových rolí u lidí s mentálním postižením s ohledem na to, zda vyrůstali v rodině nebo vyrůstali v ústavní péči. Teoretická část této práce vysvětluje pojmy jako jsou genderové role, genderová identita, mentální postižení, rodina, výchova a ústavní péče. Praktická část práce zpracovává rozhovory s respondenty výzkumu, což jsou lidé s mentálním postižením. Dílčími cíli výzkumné práce jsou porovnání vlastností, vnímání mužských a ženských vzorů, zařazení typicky ženských a typicky mužských prací, preferencí a zájmů u lidí s mentálním postižením právě podle toho, v jakém prostředí vyrůstali.

16. Abstraction

Gender roles of people with mental disabilities growing up in family environment or institutional care

Key words: mental disability, gender roles, gender identity, family, home care, institucional care

The thesis deals with the perception of gender roles of people with mental disabilities with regard to whether they grew up in a family environment or institutional care. The theoretical part of this thesis explains concepts such as gender roles, gender identity, mental disability, family, upbringing and institutional care. The practical part of the thesis processes interviews with the respondents of the research, who are people with mental disabilities. Partial targets of the research work are to compare the properties, perception of male and female role models, classification of typically female and typically male work, preferences and interests of people with mental disabilities according to the environment where they grew up.